

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Eva Horynová

ROLE ČERNÉ ŽENY V BRAZILSKÉ SPOLEČNOSTI

The Role of the Black Woman in the Brazilian Society

Praha, 2013

Vedoucí práce: PhDr. Jaroslava Jindrová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala své vedoucí bakalářské práce paní PhDr. Jaroslavě Jindrové za cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při konzultacích a vypracování bakalářské práce.

Prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou/diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

V Praze, dne 30. prosince 2013

Anotace:

Cílem této bakalářské práce je nastínit vývoje a specifčnosti postavení černé ženy v brazilské společnosti, jejího vlivu na tuto společnost, ale i stále ještě existující obtížnosti se v této společnosti prosadit. Při vypracování bakalářské práce se autorka soustředí na následující témata: křížení nerovností, rasismus, mezirasové vztahy a rasová identita. Dále jsou uvedeny statistiky potvrzující diskriminaci černých žen a opatření, která tuto diskriminaci mají řešit.

Anotation:

The target of the bachelor work is to delineate progression of black woman in Brazilian society, her effect on that society but also existing difficulty to succeed in that society. During completing the bachelor work the author is focusing on these topics: mixing of inequality (intersectionality), racism, interracial relationships and their influence on racial identity of black woman. Further the author is showing statistics confirming mentioned discrimination and measures which target to solve the actual situation.

Klíčová slova:

Brazílie, černá žena, rasismus, rasa, otroctví

Keywords:

Brazil, black woman, racism, race, slavery

OSNOVA:

1. Úvod	7
1.1. Cíle práce	7
2. Historie příchodu černé ženy do Brazílie	8
2.1. Formování koloniální společnosti.	8
2.2. Otroctví	9
2.2.1. Otroctví v Africe	10
2.2.2. Otroctví v Brazílii	11
2.3. Příchod černé ženy	12
2.4. Role černé ženy ve společnosti během kolonie a impéria	13
2.4.1. Otrokyňe v panských domech	13
2.4.2. Ženy z <i>quilombů</i>	14
2.4.3. Matky „svatých“	15
2.4.4. Trhovkyňe	16
2.4.5. Léčitelky	16
3. Černá žena a její postavení v současné brazilské společnosti	18
3.1. Sociologická terminologie	18
3.1.1. Sociální role	18
3.1.2. Sociální status	18
3.1.3. Sociální pozice a postavení	18
3.1.4. Sociální mobilita	19
3.2. Křížení nerovností	19
3.2.1. Rasa	20
3.2.2. Gender	22
3.2.3. Rasa versus třída	22
3.3. Rasová segregace	24
3.4. Rasová identita černé ženy.	27
3.4.1. Vzhled	28
3.4.2. Vliv sociální skupiny	29
3.5. Černošské feministické hnutí	31

4. Přístup černé ženy k veřejným zdrojům	34
4.1. Předstudek a institucionální rasismus	35
4.2. Charakteristiky brazilské společnosti	35
4.3. Vzdělání	36
4.4. Trh práce	38
4.5. Zdravotnictví	40
5. Řešení stávající diskriminace	42
5.1. Legislativní rámec	42
5.1.1. Zákon č. 10.639/2003	42
5.1.2. „Ustanovení o rasové rovnosti“	42
5.1.3. Zákon č. 3.708/2001 a zákon č. 12.711/2012	44
5.1.4. Ústavní změna 72/2013	44
5.2. Kancelář prezidentského úřadu pro podporu rasové rovnosti	45
5.3. Nestátní neziskové organizace	46
5.3.1. Geledês – Institut černé ženy	46
5.3.2. Criola	48
6. Závěr	49

1. ÚVOD

Brazilská společnost je společností se silnou sociální stratifikací a složitými mezirasovými vztahy. Cílem mé práce bude popsat, jaký vliv mají tyto faktory na postavení černé ženy v této společnosti, jeho vývoj a afirmativní akce (afirmativní politika, činnost černošského a feministického hnutí), které se snaží o jeho zlepšení.

I přesto, že v práci používám sociologickou terminologii, nekladu si za cíl sociologickou analýzu ani výzkum, ale popis specifické pozice černých žen. Sociologická perspektiva zde slouží pouze jako nástroj k lepšímu popsání složitosti utváření sociální pozice této sociální skupiny a typů diskriminace, které ji postihují.

1.1. Cíle práce

V první kapitole se budu zabývat historií příchodu černé ženy do brazilské společnosti, její sociální pozicí a některými z rolí, které jako otrokyně ve společnosti zastávala. V této kapitole se také budu věnovat vývoji sociální stratifikace brazilské společnosti, tedy vztahům mezi pány a otroky. V neposlední řadě zmíním i kulturní vliv černých žen.

Ve druhé kapitole stručně vysvětlím některé sociologické pojmy, které používám napříč celé práce.

Ve třetí kapitole nastíním sociologický pohled, jenž používá konceptu křížení diskriminací u černé ženy. Tento koncept uvádí tři faktory diskriminace, které se kříží u minoritních žen. Zároveň se dá využít i k nahlížení ostatních sociálních pozic, u kterých se kříží sociální privilegia. Koncept křížení diskriminací na základě rasy, třídy a genderu rozvedu v souvislosti s brazilskou realitou. Zabývat se budu především konceptem rasy a pokusím se popsat složitost mezirasových vztahů, které zásadně ovlivňují jak sociální postavení černých žen, tak jejich rasové sebeurčení. V této kapitole se zmíním i o černošských feministkách, které bojují o zlepšení postavení černých žen.

Ve čtvrté kapitole se pokusím podložit diskriminaci černých žen aktuálními statistickými údaji, které dokazují nerovné šance v přístupu k veřejným zdrojům. Jako příklad uvedu oblasti zdravotnictví, školství a trh práce.

V páté kapitole se budu zabývat afirmativními akcemi, které si kladou za cíl zlepšit nynější situaci černochů v brazilské společnosti. V rámci této části také představím další v této problematice angažované státní orgány a neziskové organizace.

2. HISTORIE PŘÍCHODU ČERNÉ ŽENY DO BRAZILSKÉ SPOLEČNOSTI

2.1. Formování koloniální společnosti

Portugalci se do Brazílie dostali v roce 1500. Podle oficiálních zdrojů se jednalo o náhodný objev cestou za lukrativním orientálním zbožím, nicméně existují teorie, že portugalští námořníci už o Brazílii, neboli o Zemi Pravého kříže, jak zněl její původní název, věděli, a proto portugalská koruna usilovala o nové rozdělení mezi španělským a portugalským územím, nikoliv rovnoběžkou, ale poledníkem.¹ Název Brazílie, který je etymologicky odvozen od brazilského červeného dřeva (*pau-brasil*), je nicméně mnohem staršího původu, objevuje se již ve starých legendách o rybářích.² Během prvních třiceti let 16. století byla portugalská koruna v kolonizaci amerického území velmi zdrženlivá. Ještě stále byl prioritou zámořské expanze Orient s luxusním zbožím, kterému Brazílie, jež nabízela pouze rozsáhlé plochy, nemohla konkurovat, a proto sloužila pouze jako zásobovací základna.³ Nicméně roku 1516 se král Manuel (1495-1521) rozhodl zaoceánské území zalidnit. Hrozilo totiž, že by mohlo být obsazeno jinými evropskými zeměmi, které měly v Americe své zájmy. Problémem se však stal nedostatek kolonistů. Málokdo z Portugalců byl ochoten se do Brazílie přestěhovat. Král posílal na Nový kontinent dokonce i kriminálníky.⁴ Portugalci začali nejdříve zotročovat brazilské Indiány. Využívali bojů mezi jednotlivými etniky a pravidelně pořádaly „lovy“ na indiánské kmeny.⁵ Kontakt s indiánskými kmeny Portugalcům usnadňoval fakt, že byli místním obyvatelstvem považováni za bohy a skutečnost, že indiánské společnosti fungovaly na principu tzv. *cunhadismo*, což byl princip v indiánských společnostech, kdy muž mohl mít intimní vztah se všemi ženami z rodu své manželky. Této tradice Portugalci využívali k exploraci území a své nové příbuzné využívali pro práci, přičemž kolonisté buď mohli žít přímo uvnitř indiánských

¹ KLÍMA, Jan. *Dějiny Brazílie*. Vyd. 2., dopl. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 505 s. Dějiny států (Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 978-807-4221-071., s. 28

² Viz RIBEIRO, Darcy. *O Povo Brasileiro: A FORMAÇÃO E O SENTIDO DO BRASIL* [online]. São Paulo: Companhia das Letras, 1995 [cit.2012-12-30]. Dostupné z: http://www.iphi.org.br/sites/filosofia_brasil/Darcy_Ribeiro_-_O_povo_Brasileiro-_a_forma%C3%A7%C3%A3o_e_o_sentido_do_Brasil.pdf, s. 126

³ Ibidem, s. 29

⁴ KLÍMA, Jan. Op.cit. s.41

⁵ KŘÍŽOVÁ, Markéta. *Otroctví v Novém světě od 15. Do 19. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, 384 s. ISBN 978-80-7422-236-8. , s. 71

skupin - to zejména ze začátku kolonizace - anebo žili odděleně ve svých vlastních vesnicích.⁶

Podle Weddenburna zde docházelo k podrobení jednoho národa druhým prostřednictvím procesu rasového míšení. Základním rysem tohoto procesu je jeho vertikálnost/unilaterálnost, kdy k smíšení dvou národů dochází pouze skrze kontakt mužů dominantního národa s ženami submisivního národa. Brzy se tímto způsobem podrobený národ začne identifikovat s dominantní skupinou. Psychologická i materiální motivace vede dokonce ke ztotožnění s jinou rasou v případě původního podrobeného národa. U nově vzniklé míšenecké populace dochází povětšinou také k identifikaci s dominantní složkou. Tím pádem vytvoření této složky, která je specifická svojí rasovou dualitou je hlavním cílem dominantní skupiny. Tento pohled tedy pojímá míšení ne jako spontánní jev, ale jako nástroj eugeniky, jelikož není rovnoměrné a jeho základna, tedy ženy z dominantní skupiny, jsou chráněné před kontaktem s muži ze skupiny submisivní.⁷

Vrcholným obdobím indiánského otroctví bylo období mezi lety 1540 až 1570. Počet Indiánů se však postupně snižoval, ať už kvůli válkám, útekům, nebo drastickým životním podmínkách, ve kterých byli nuceni žít.⁸ Portugalci proto postupně přecházeli ze zotročování místních etnik na dovoz černochů z Afriky. Otroci byli dováženi především z východního pobřeží Afriky, z území, která odpovídají dnešnímu Senegal, Gambii, oblasti Guinejského zálivu, Angoly a Konga. Určitá část otroků pocházela z území dnešního Mosambiku a Zambie.⁹

2.2. Otroctví

Podle Giddense otroctví představuje „extrémní formu nerovnosti: někteří jedinci jsou doslova majetkem jiných.“¹⁰ Wedderburn rozlišuje tři typy otroctví: otroctví v domácích službách, ekonomické otroctví a plantážní otroctví. Otroctví v domácích službách je jediné,

⁶ RIBEIRO, Darcy. *O Povo Brasileiro: A FORMAÇÃO E O SENTIDO DO BRASIL* [online]. São Paulo: Companhia das Letras, 1995 [cit. 2012-12-30]. Dostupné z: http://www.iph.org.br/sites/filosofia_brasil/Darcy_Ribeiro_-_O_povo_Brasileiro-a_forma%C3%A7%C3%A3o_e_o_sentido_do_Brasil.pdf, str.81, 83

⁷ WEDDERBURN, Carlos Moore. *O RACISMO ATRAVÉS DA HISTÓRIA: DA ANTIGUIDADE À MODERNIDADE* [online]. Copyright 2007 @ Carlos Moore Wedderburn, 2007 [cit. 2012-12-13]. Dostupné z: <http://www.abruc.org.br/sites/500/516/00000672.pdf>, str. 201

⁸ Ibidem, s. 71-72

⁹ ALBUQUERQUE, Wlamyra R. de et FILHO, Walter Fraga. *Uma história do negro no Brasil.*, první kapitola (s. 11-27)

¹⁰ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999, ISBN 8072031244.,s. 130

kteře se podle něj vyskytuje po celém světě. Jak už sám název napovídá, jedná se o domácí práce vykonávané pro jednu rodinu, u které otrok zároveň i žije. Dalším typem je ekonomické otroctví, které vzniklo v antickém Řecku a Římě. Otroky nebyl brán jako člověk, nýbrž jako pouhá věc. Tento typ otroctví spočívá ve skutečnosti, že je v rámci společnosti utlačována celá jedna její třída. Posledním typem je plantážní otroctví, které vychází z kombinace řecko-římského modelu a otroctví v říši Abbásovců v 9. století na Středním Východě. V této říši se jednalo o otroctví ekonomického charakteru a pracovní sílu představovali pouze jedinci černé rasy. Rasové otroctví bylo legitimní a církví povolené.¹¹ V dílech tehdejších filosofů, teologů a literátů byli černoši zobrazováni jako podřadná rasa, pro kterou je otroctví nevyhnutelným osudem. Tato vize se později rozšířila na Iberském poloostrově a v Latinské Americe.¹² Nicméně otroctví v Africe existovalo již před příchodem Arabů.

2.2.1. Otroctví v Africe

Afrika poznala otroctví dávno předtím, než se k jejím břehům na začátku 15. století doplavily první portugalské karavely. V afrických společnostech otroctví nebylo ničím neobvyklým. Otroky byly většinou příslušníci cizích kmenů, kteří byli zajati během válek, zločinci, či dlužníci. Některé národy, které žily v oblastech často postihovaných suchem, vyměňovaly otroky za potravu. Otroctví v rámci afrických společností se ale nedá srovnávat s pozdějším komerčním otroctvím, které započalo s arabskou expanzí a v němž později pokračovali evropská obchodníci. Jednalo se o otroctví v domácích službách, kdy se otroci prakticky stávali členy rodiny. Pro tento typ otroctví byly preferovány především ženy a děti. Ženy kvůli tomu, že díky nim se mohly kmemy rozrůstat a děti, protože pro ně bylo snazší přizpůsobit se novému prostředí. S dětmi, které otrokyně měly se svými pány, už se nesmělo obchodovat a následující generace se postupně stávaly svobodnými členy rodu.¹³ Po příchodu Arabů na konci 7. století se mimo domácího otroctví začal rozvíjet i intenzivnější obchod s otroky. Otroci se začali prodávat po stovkách, a to jak v rámci kontinentu, tak v arabských zemích a později i v zámoří. Arabové, kteří dobývali nová území ve jménu džihádu, se snažili přimět obyvatele dobytých území, aby přestoupili k islámu. Z jejich pohledu nevěřící, který byl zotročen, dostal možnost dát se na víru a později být propuštěn. Nicméně většina z otroků se k věrouce nikdy nedostala a islámská misie byla pouhou záminkou k výnosnému obchodu.

¹¹ Ibidem, s. 163, 164

¹² Ibidem, s. 66, 67

¹³ Ibidem, s. 14, 15

Otroci se postupně stali hlavní pracovní silou. Čím více se trh rozrůstal, tím více různých druhů práce zastávali¹⁴. Především ale sloužili jako vojáci využívaní k islamistické expanzi.

Od 15. století se do obchodu s africkými otroky zapojila i Evropa a Afrika se stala hlavní zásobárnou otroků pro celý moderní svět. Zapojili se Angličané, Španělé, Holanďané, Francouzi a především Portugalci.¹⁵

Ti ze začátku obchodovali s otroky pouze na africkém trhu. S rozvojem námořního obchodu v 16. a 17. století se Portugalcům otevřely nové možnosti. Našli nový způsob výdělků. Kupovali otroky, aby je prodali jiným Afričanům. Tím určité kmeny sílily, zatímco druhé slábly.¹⁶ Konkurence mezi jednotlivými kmeny sloužila jako motivace k odchytu čím dál tím vyššího počtu otroků, kteří se později stali hlavní pracovní silou i v Brazílii.

2.2.2. Otroctví v Brazílii

Na začátku kolonizace otroci pracovali na plantážích s cukrovou třtinou, později pěstovali kávu, kakao, bavlnu, těžili zlato, diamanty, starali se o dobytek a v neposlední řadě zastávali různé práce v domech svých pánů. Během let otroků čím dál tím víc přibývalo a na začátku 19. století tvořili dokonce většinu brazilského obyvatelstva.¹⁷ Otroctví nebylo pouze ekonomickým systémem, ale mělo i zásadní vliv na charakter vznikající společnosti. Vymezilo sociální a rasové rozdíly mezi těmi, kteří rozkazovali a těmi druhými, kteří byli donuceni k poslušnosti. Brazilskou koloniální a imperiální společnost lze označit za otrokářskou a rasistickou, jelikož otroci, a to i ti osvobození či svobodní (tedy potomci osvobozených otroků) byli tehdejší společností považováni za méněcenné.¹⁸ Vztah mezi otrokáři a otroky byl založen především na nátlaku a fyzických trestech.¹⁹ Otrokáři sice otrokům za jejich poslušnost nabízeli „ochranu“ rodiny, nicméně jenom kvůli tomu, aby zabránili vzpourám či útěkům.²⁰ Taktéž k vztahům bílých mužů s černoškami, které později podpořily vznik mýtu mezirasové demokracie u romantických autorů (nejznámější z nich byl

¹⁴ Ibidem, s. 18

¹⁵ Ibidem, s. 19

¹⁶ Ibidem, s. 26

¹⁷ ALBUQUERQUE, Wlamyra R. de et FILHO, Walter Fraga, Op. Cit., s. 65-66

¹⁸ Ibidem, s. 67-68

¹⁹ Ibidem, s. 68

²⁰ Ibidem, s. 69

Gilberto Freyre), docházelo spíš kvůli nedostatku bílých žen v Brazílii, nežli z čistě osobních preferencí.²¹

2.3. Příchod černé ženy

Černá žena se dostala do Brazílie poprvé v polovině šestnáctého století na otrokářských lodích. Tímto způsobem připlulo do Brazílie během tří století kolem čtyř milionů afrických otroků, z čehož 40% tvořily ženy.²² Otrokáři schválně kupovali otroky z různých etnik, aby se mezi sebou nemohli dorozumět. Takto se snažili zabránit případným vzpourám.²³

Už cestou na nově objevený kontinent Afričané velmi strádali. Většina z nich cestovala v prostoru mezi palubami, kam se jich vešlo až sedm set. Ženy mohly cestovat i na palubě s námořníky, nicméně toto „privilegium“ s sebou neslo i povinnost „být po ruce“ v jakoukoli denní hodinu.²⁴ Po příjezdu do Brazílie byly buď dopraveny ke konkrétním majitelům, kteří je už měli předem objednané, anebo je otrokáři dopravili do skladů, či na pouliční trh, kde byly vzápětí ohodnoceny a prodány. Hodnotil se odstín pleti, výška, poprsí či skarifikace, přičemž na prvním místě v rámci místní poptávky byly mladé dívky chlapeckého vzezření.²⁵ Ženy byly kolonizátory přejmenovány křesťanskými jmény, a tak se z nich ze dne na den staly Marie, Evy a ironicky třeba i *Felicidade*.²⁶ Spousta z nich si však své vlastní jméno nechala a to katolické sloužilo jen jako přezdívka používaná pány. Jako příjmení se většinou používaly země, ze kterých pocházely.²⁷ Černošky byly nuceny k bezvýhradné poslušnosti. I když přišly o veškerou svoji svobodu, jejich paměť jim zůstala. Už od prvních okamžiků na novém kontinentě vzdorovaly a snažily se uchránit zbytky své identity.²⁸

²¹ Křížová, Op. Cit., s. 77

²² SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico. *Mulheres Negras do Brasil*. Rio de Janeiro: Senac Nacional, 2007, 496 s. ISBN 978-857-4582-252, s.16

²³ ALBUQUERQUE, Wlamyra R. de et FILHO, Walter Fraga., Op. Cit., s. 44,45

²⁴ SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico., Op. Cit., s. 21

²⁵ Ibidem, s. 18,19,20

²⁶ *Felicidade* znamená v portugalštině štěstí.

²⁷ Ibidem, s. 22, 23

²⁸ Ibidem, s. 23

2.4. Role černé ženy ve společnosti během kolonie a impéria

Během kolonizace černé ženy zastávaly řadu nejrůznějších rolí v rámci brazilské společnosti. Jako součást otrocké pracovní síly pracovaly především uvnitř panských domů, kde vykonávaly běžné domácí práce, nebo jim byla svěřena práce na plantážích s cukrovou třtinou, kde vytrhávaly plevel, sázely cukrovou třtinu a svazovaly ji do otepí. Další z nich pracovaly jako služky, kuchařky, nebo chůvy. Postavení, které černá žena získala po příjezdu do Brazílie, se velmi lišilo od toho, které měla v Africe. Spousta z žen, které se dostaly do Brazílie, pocházela ze společností, kde ženy mívají významné postavení. Většina společností subsaharské Afriky byla původně matrilineární. Tento fakt se odráží výrazným způsobem i v působení černošek v Brazílii, jelikož o roli kněžek, léčitelek, porodních bab a šamanek nepřichází ani zde. Taktéž se již od počátku aktivně zapojovaly do vzpour otroků a některé z nich dokonce stály v čele *quilombů*, osad uprchlých otroků.²⁹

2.4.1. Otrokyňe v panských domech

Otrokyňe v panských domech zastávaly role chův, služek a kuchařek. Práce chův byla určena jen pro ty „nejlepší“ z nich. Výběr chův byl velmi pečlivý, jelikož se Portugalci často obávali přenosu pohlavních chorob, syfilidy a kapavky, z černošky na dítě. Freyre podotýká, že k přenosu ale docházelo i z dítěte na kojnou, jelikož to podle něj byli právě Portugalci, kteří byli hlavními původci těchto pohlavních nemocí. Černé ženy se tím pádem staly až sekundárními šířiteli těchto nákaz.³⁰

Panský dům byl jedním z míst, kde docházelo k nejzásadnějšímu ovlivnění africkou kulturou prostřednictvím kontaktu černých žen s dětmi kolonizátorů. Ve své funkci „černých matek“ měly možnost zapojit se do každodenního života rodiny a „ovlivnit chování dětí skrze proces lingvistické socializace a konkrétní psychosociální mechanismy.“³¹

Jednalo se o určité kulturní a emocionální symboly, které se objevovaly v příbězích a ukolébavkách, jež zpívaly dětem; o lichotivá slova jako *denço* (něžný), *xodó* (miláček) a

²⁹SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico., Op. Cit., s. 82

³⁰FREYRE, Gilberto. *Casa-Grande & Senzala*. Glóbar Editora, Rio de Janeiro, 1998, cap. IV, 48^a edição, [online]. [cit. 2012-12-18]. Dostupné z: http://media.wix.com/.../6cece9_b21bee7181f43ba382c4ddec8b3b12db.pdf, s. 383

³¹„...inferindo no comportamento da criança através de seu processo de socialização e de determinados mecanismos de natureza psicossocial e dinâmica.“

PESSOA DE CASTRO, Yedda. A influência das línguas africanas no português brasileiro. [online]. [cit. 2012-12-18]. Dostupné z: <http://www.educacao.salvador.ba.gov.br/documentos/linguas-africanas.pdf>, s. 5

v nemalé míře i o vliv na brazilskou kuchyni. Přímý vliv černých žen na brazilskou variantu portugalštiny se odrazil především v dětské mluvě. „Černošská chuva častokrát provedla se slovy to samé, co s jídly: pomačkala je, vyndala z nich vše tvrdé a pichlavé, aby pro pusu bílého chlapce zbyly jen měkké slabiky.“³² Přízvučné slabiky byly u slov po africkém způsobu zdvojeny, a tak z *dói* (sloveso „bolet“, třetí osoba, sg.) dospělých se stalo *dodói* (stejný význam). Další slova z dětského slovníku, která jsou afrického původu: *cacá* (exkrement *děts.*), *neném* (miminko), *bumbum* (zadeček) etc.³³

Jako kuchařky výrazně ovlivnily podobu brazilské kuchyně. V kuchyních, až na šlechtické domy v Riu de Janeiru, kde byli ze začátku zaměstnáváni kuchaři z Portugalska, pracovaly většinou černé otrokyně.³⁴ Africký vliv je patrný především v typických pokrmech z oblastí Pernambuco, Maranhão a Bahia. Tu proslavily především sladkosti, které černošky prodávaly na tácech, které nosily na hlavách pokrytých pestrými šátky.³⁵

2.4.2. Ženy z *quilombů*

Otroci, kterým se podařilo utéct svým pánům do vnitrozemí, zakládali v hlubinách pralesa uprchlické osady. Některé z těchto osad měly ve svém čele i ženy jako například *quilombo* Quaritere ve státě Mato Grosso, které se nacházelo poblíž dnešní hranice s Bolívií. Tomuto *quilombu* velela Afričanka Teresa, a to celých dvacet let, od roku 1750 do roku 1770. Mělo parlament, královskou radu a obranný systém.³⁶

V roce 1802 vznikla další osada, která byla založena pouze ženami. Jednalo se o osadu ve státě Pernambuco, v oblasti Salgueiro, kterou založily sestry Francisca a Mendecha Ferreirovy, které utekly svým pánům spolu s dalšími čtyřmi ženami. Jinými ženami, které vedly *quilomba*, byly Felipa Maria Aranha, vůdkyně jednoho velkého *quilomba* mezi Grao-Pará a Tocantins v půlce 9. století a matka Domingas. Ta byla zodpovědná za vznik *quilomba* Tapagem na pravém břehu řeky Trombetas ve státě Pará.³⁷

Ženy se v *quilombech* staraly o dennodenní úkoly, jako bylo zajišťování zásob, praní oblečení, ale také pomáhaly během bojů. Většinou jim byly přiděleny logistické úkoly jako

³² Ibidem, s. 461

³³ Ibidem, s. 462

³⁴ SHUMAHER, Shuma, Op. Cit., s. 85

³⁵ Ibidem, s. 86

³⁶ SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico., Op. Cit., s. 82,83

³⁷ Ibidem, s. 82,83

přeprava potravin (během útoků cizích vojsk si schovaly co největší množství rýžových a kukuřičných zrn do vlasů a rychle se schovaly do hlubokých lesů), střelného prachu a zbraní. Taktéž se staraly o zraněné.³⁸

Dodnes se jako památka po těchto ženách dochovaly názvy komunit jako *Serra das Morenas* v Alagoas, *Lagoa da Negra* v Bahie, v Lagoa Duas Irmãs e Paramirim das Crioulas, *Buriti do Chega Negra* v Minas Gerais, *Mae-Cue Narcisa e Tomásia* v Pará, *Maria Conga* v Rio de Janeiro a *Maria Preta* v Sergipe.³⁹

V posledních desetiletích se různé segmenty občanské společnosti, sociální hnutí, státní a nestátní orgány mobilizují a uznávají zbylé komunity z *quilombů*. Mnoho z nich dnes bojuje za to, aby dostaly zpět své pozemky. Do roku 2004 bylo zmapováno 743 oblastí po celé Brazílii. V roce 1996 vznikla Národní koordinace černošských venkovských komunit (*Coordenação Nacional de Articulação das Comunidades Negras Rurais Quilombolas - CONAQ*).⁴⁰

2.4.3. Matky „svatých“⁴¹

Otroci, i když museli být po příjezdu do Brazílie pokřtěni, si uchovávali své kultury. Ty se častokrát mísily s prvky katolického náboženství a zároveň se ovlivňovaly i samy mezi sebou, jelikož v rámci nových skupin častokrát vedle sebe žili černoši z různých kmenů, které se mezi sebou lišily i v náboženství. Takto vznikl i jeden z nejznámějších afrobrazílských kultů, *candomblé*, v němž je navíc patrný i vliv indiánský.⁴² Na rozdíl od křesťanství, mohly uvnitř něj Afričanky zastávat i vysoké hierarchické pozice.⁴³

Na svoji dobu měly neobyčejnou míru autority nejen v rámci své diaspory, ale pro jejich rady často chodili i běloši.⁴⁴ Ženy do fraternit nevstupovaly pouze z náboženských důvodů, tyto skupiny byly velmi důležité i v rámci odboje proti otroctví. Ve většině z nich byli muži i ženy. Výjimkou bylo sesterství Panny Marie Dobré Smrti v Bahii (*Irmandade da Nossa Senhora da Boa Morte*), které vzniklo roku 1820. Toto sesterství bylo tvořeno asi

³⁸ Ibidem, s. 82,83

³⁹ Ibidem, s. 85, 86

⁴⁰ Ibidem, s.6

⁴¹ Kněžky pověřeny řízením *candomblé*, viz BASTIDE, Roger. *Bahijské kandomblé: nagojský rituál*. Vyd. 1. Překlad Vladimíra Daňková. Praha: Argo, 2003, 356 s. Capricorn, sv. 12. ISBN 80-720-3494-4., s.288

⁴² Ibidem, s. 109

⁴³ Ibidem, s. 110

⁴⁴ Ibidem, s. 111

stovkou žen, jak osvobozenými, tak otrokyněmi. Jejich hlavním cílem bylo osvobodit manžele, syny či vnuky, a to tím, že jim pomáhali uprchnout, nebo sháněly peníze na jejich vykoupení.⁴⁵

2.4.4. Trhovkyně

Na začátku 18. století se pracovní kompetence otrokyní rozšířily. Společně s urbanizací se rozmohl i pouliční prodej, jehož se černošky aktivně účastnily. V portugalské se pro ně používal název *quitandeira*, jehož etymologie vychází z afrického slova *kitanda*, které pochází z jazyka *quimbundo* a znamená trh či tržiště. Ženy prodávaly nejenom na tržištích, ale i na ulicích, náměstích, či návších. Ve městě každá z prodavaček musela mít oficiální povolení k prodeji, jinak jí hrozila pokuta, či dokonce vězení za černý prodej, třebaže jeho zajištění bylo povinností majitele, pro kterého žena prodávala. Pro rodiny malých výrobců byly často peníze, které prodavačky vydělaly, jediným finančním příjmem. Některé z nich prodávaly na stánku, většina z nich si ale vystačila s tácem, košem, či škopkem, které nosily po africkém způsobu na hlavě. Hlava byla často ještě pokryta šátkem svázaným do turbanu, jenž býval součástí tradičního oděvu. Ten se lišil podle konkrétního etnika, k němuž ta která žena příslušela.⁴⁶ Pro mnoho z nich byl pouliční prodej nejen možností dostat se na chvíli z dohledu svých pánů, ale i cestou ke svobodě, jelikož si z peněz, které vydělaly navíc, často ušetřily dostatečnou sumu na koupení osvobozující listiny. Klíčovou roli tyto ženy zastávaly v rámci odboje, poněvadž vytvářely komunikační síť mezi Afrikou, Brazílií a Portugalskem. V São Paulu v 19. století proto byla ustanovena represivní opatření, která omezovala svobodu jejich pohybu.⁴⁷

2.4.5. Léčitelky

Další neopomenutelnou rolí, kterou černé otrokyně zastávaly, byly léčitelky či šamanky. Tyto ženy byly často pronásledovány inkvizicí, jelikož je společnost obviňovala z „obcování“ s ďáblem. Ženy byly často obviňovány z magie. U těchto léčitelek se mísilo náboženství s léčitelstvím, černošské tradice s indiánskými. K léčení používaly různé rostliny

⁴⁵ Ibidem, s. 167

⁴⁶ Prodavačky se také staly námětem pro umělce, či cestovatele. Viz Carlos Juliao (1740-1811/1814), Maria Callcott (1785-1842), Joaquim Lopes de Barros Cabral (1816-1863), a na fotografiích: Théophile Augusto Stahl (1828-1877) SHUMAHER Shuma; VITAL BRAZIL, Érico, s. 32

⁴⁷ SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico. Op. Cit., s. 61-65

a jejich postupy se lišily podle oblasti, z které pocházely, stejně jako u porodních technik. U těch byl taktéž přítomen prvek šamanismu. Například, když porod běžel moc pomalu, dával se rodičce na hlavu klobouk manžela. Tyto tradice se udržely až do současnosti, nicméně v dnešní době je jim velkou konkurencí běžná medicína.⁴⁸

⁴⁸ Ibidem, s 181

3. ČERNÁ ŽENA A JEJÍ POSTAVENÍ V SOUČASNÉ BRAZILSKÉ SPOLEČNOSTI

3.1. Sociologická terminologie

Před tím, než se začnu zabývat rolí černých žen v současné společnosti, chtěla bych vysvětlit několik sociologických pojmů, které během práce používám.

3.1.1. Sociální role

Sociální role je „očekávaný způsob chování vázaný na určitý sociální status (R. Linton, 1936). V sociologickém smyslu předem určeného chování a v sociopsychologickém smyslu přijatých pravidel jednání.“⁴⁹ Sociální role může být podle Lintona dynamickou složkou sociálního statusu.

3.1.2. Sociální status

Podle Lintona je sociální status „souhrné vyjádření sociální pozice člověka v určité společnosti, resp. skupině, spojené s určitou mírou ocenění ze strany druhých. Na každý status se váže jistý soubor práv a povinností.“ Linton rozlišoval status připsaný a získaný vlastním úsilím. V jeho pojetí je status považován za „univerzální znak každého člena každé společnosti a plně vystihuje všechny aspekty jeho sociálního postavení.“⁵⁰

3.1.3. Sociální pozice a postavení

Sociální postavení je:

nepřesně ohraničený pojem používaný v čes. prostředí buď ve smyslu místa, polohy jedince ve struktuře určité skupiny či organizace, kdy se používá i zástupný termín sociální pozice (či společenská pozice), někdy i pro sociální roli, nebo (častěji) k vyjádření souhrnu, prolnutí všech pozic, které jedinec zaujímá ve všech skupinách, jakési jeho výsledné pozice, a pak se

⁴⁹ *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 747 s. ISBN 80718416411., s. 943

⁵⁰ *Ibidem*, s. 1226

p.s. překrývá s pojmem -status, event. zahrnuje i -prestíž. Všechny zmíněné pojmy se i v cizojazyčné literatuře obsahově silně prolínají a bývají používány k vyjádření téhož.⁵¹

3.1.4. Sociální mobilita

Sociální mobilita je „pojem vyjadřující možnost jednotlivců či celých skupin měnit svůj 'sociální status' uvnitř daného 'sociálního systému'“. Vertikální sociální mobilita znamená „vzestup či sestup v rámci stratifikačního systému dané společnosti.“⁵²

3.2. Křížení nerovností

Černé ženy už nejsou více než sto let otrokyněmi, přesto se však stále nacházejí na spodku pomyslné sociální pyramidy brazilské společnosti. Podle statistik černé ženy dostávají nejnižší platy, často pracují načerno a bez sociálního zabezpečení. Většinu služek v Brazílii tvoří černé ženy. Tento fakt bývá často vysvětlován tak, že pozice černošek v brazilské společnosti je ovlivněna různými typy diskriminace, které vycházejí z historie utváření brazilského národa.

Mluví se o třech typech diskriminace – rasová, genderová a třídní – které se u černých žen kumulují, či kříží. S konceptem křížení diskriminací se dá nakládat více způsoby. Černošský feminismus většinou pracuje s konceptem kumulace nerovností, tedy skrze připojení každé další kategorie nerovnosti je jedinec považován za zranitelnějšího, či marginálnějšího.⁵³ Tyto teorie bývají taktéž využívány jako základ pro politiku černošských feministických hnutí. Ta často vidí kumulaci nerovností jako výsledek historického vývoje jak pozice dané skupiny, tak vývoje struktury celé společnosti. O Brazílii se dá hovořit jako o společnosti třídní. S tímto faktem souvisí i snížená vertikální sociální mobilita jedinců, která se dále individuálně liší vzhledem k dalším skutečnostem, jako je barva pleti, pohlaví, vzdělání, zaměstnání apod.

Pojem „křížení nerovností“ vychází z předpokladu, že u určitých jedinců ve společnosti se kříží různé druhy diskriminace. Intersekcionalní perspektiva je přirozeně nejvíce patrná, pokud budeme uvažovat o minoritních ženách,⁵⁴ u kterých se podle výše

⁵¹ Ibidem, s. 809

⁵² Ibidem, s. 638, 639

⁵³ DAVIS, Kathy. Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. [online]. [cit. 2013-11-28]., s. 71

⁵⁴ KOLÁŘOVÁ, Marta. Na křižovatkách nerovností: Gender, třída a rasa/ethnicita. [online]., [cit. 2013-10-31]., s. 2

zmíněné teorie kříží tři systémy nerovností: třída, gender a rasa. Tyto nerovnosti se dají zkoumat jako „propojené systémy útlaku či znevýhodnění, které vytvářejí statusy definované prolínáním (kombinací).“⁵⁵

Prolínání těchto tří kategorií má vliv na všechny skupiny ve všech kombinacích. Podle Kolářové je třeba chápat třídu, gender a rasu/etnicitu jako propojené systémy jak útlaku, tak i privilegií.⁵⁶

3.2.1. Rasa

Podle Guimarãese se můžeme dívat na rasu ze dvou hledisek: jako na kategorii analytickou a jako na kategorii „přirozenou“. Analytické kategorie/koncepty slouží k analýze určité skupiny jevů a dávají smysl pouze v teoretickém rámci. „Přirozené“ koncepty naopak mají svůj význam především v reálném světě.⁵⁷

Rasa má minimálně dva analytické významy. Jeden z hlediska biologie, druhý z hlediska sociálních věd. Z biologického pohledu je rasa chápána jako vědecká kategorie. Podle této teorie, se lidstvo skládá z „poddruhů“, přičemž u každého z nich se objevují různé intelektuální, morální či psychické vlastnosti.⁵⁸ Nicméně tato teorie, která se stala i bází pro doktrinární rasismus, byla později vědou přesvědčivě vyvrácena. Rasa se nedá přesně vymezit, existuje totiž jen široké spektrum fyzických variací.⁵⁹

Druhým pohledem je pohled sociálních věd, především sociologie. V rámci něho se s rasou zachází jako se společenským konstruktem.

Rasa je (...) dynamickým sociálním konstruktem, rasové kategorie a hranice nejsou přirozené a esenciální, ale neustále utvářené a přetvářené lidmi. (...) Rasa je klasifikací nadřazených nebo podřazených lidí na základě subjektivně vybraných fyzických charakteristik, jako je barva kůže, typ vlasů a tvar očí. Kritéria pro rasové rozdíly se mohou lišit v různých společnostech, proto je rasa považována za sociální a historický konstrukt⁶⁰.

⁵⁵ Ibidem, s. 4

⁵⁶ Ibidem, s. 4

⁵⁷ Viz GUIMARÃES, Antonio Sérgio Alfredo. *Como trabalhar com "raça" em sociologia* [online]. São Paulo, 2003 [cit. 2013-03-10]. Dostupné z:

http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S151797022003000100008&lng=pt&nrm=iso&tlng=pt

⁵⁸ Ibidem

⁵⁹ GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Vyd. 1. Praha: Argo, 1999, ISBN 8072031244., s. 230

⁶⁰ KOLÁŘOVÁ, Marta, Op. Cit., s. 3

V brazilském rasovém diskurzu se mimo koncept „rasy“ používá koncept „barvy“ pleti. Tento koncept vychází pouze z fenotypu jedince, a nezohledňuje jeho původ. Guimarães ho označuje za „naturalizovaný“. To pro něj znamená „nejpřirozenější“; ten, který významově nejvíce odpovídá sociální realitě. Tento koncept se stal nejdůležitější „přirozenou“ kategorií už v době, kdy se začali v Brazílii objevovat osvobození otroci. Do té doby byla jako „přirozená“ kategorie chápána rasa, která určovala sociální pozici jedince. Černoch byl otrokem, běloch svobodným člověkem. V době, kdy černoch mohl být (relativně) svobodným člověkem,⁶¹ se tedy z kategorie rasy stává (alespoň teoreticky) koncept analytický.⁶²

Koncept barvy pleti se začne brzy používat i při sčítání lidu. Při prvním sčítání v roce 1872 se používá termín „rasa“ nicméně možné odpovědi se vztahují jak k ní, tak k barvě pleti. Odpovědi „bílá“, „černá“, „hnědá“ (*pardo*) označují fenotyp a *caboclo* (v tomto případě znamená indián či potomek indiána) se vztahuje k rasovému původu. V roce 1890 se objevují kategorie: bílá, černá, *mestic* (*caboclo*) a *mulat* (*mestiço*). Zde se tedy opět objevuje smíšený přístup užívající jak hledisko fenotypu, tak původu.⁶³

V současnosti se při sčítání lidu stále využívá smíšeného hlediska, tedy odpovědi se týkají jak rasy (původu), tak barvy pleti (fenotypu). Každý člověk si může vybrat více, než jednu barvu pleti/rasu, kterou považuje za vlastní. Má na výběr z možností: potomek Afričanů (*afro-descendente*), indián (*indígena*), *amarelo* (doslova „žlutý“), černoch (*negro*), běloch (*branco*), černoch (*preto*) a *pardo*, což může být přeloženo jako „jedinec zjevně smíšeného původu.“⁶⁴ Jedinec nemusí zvolit pouze jednu odpověď, ale může odpovědět kladně na více z nich. Po této otázce následuje další, v rámci které může respondent popsat svoji barvu pleti vlastními slovy.

Otevřenost otázky často dokazuje, že lidé používají opravdu mnoho různých termínů pro popsání své barvy pleti. Například v roce 1998 v měsíčním výzkumu zaměstnanosti, který realizovala IBGE, se u otevřené otázky týkající se barvy pleti objevilo 143 různých pojmenování (mezi nimi například „snědá se žlutým odstínem“, medová a béžová). Mnoho z lidí se také během života identifikuje s více než s jednou barvou pleti. Termíny, které se používají v oficiálních sčítáních lidu, se mohou v běžném diskurzu objevovat velmi málo.

⁶¹ I přes to že spousta z otroků byla osvobozena, jejich sociální pozice se prakticky nezměnila. (Viz Otroctví v Novém světě, s. 78 - 79)

⁶² GUIMARÃES, Antonio Sérgio Alfredo.

⁶³ PIZA, Edith et ROSEMBERG, Flúvia. Cor nos censos brasileiros. [online]., [cit. 2013-11-11]. Dostupné z: <http://www.usp.br/revistausp/40/13-edithpiza.pdf>, s. 3

⁶⁴ Přílohy

Podle Burdicka jsou nejpoužívanějšími termíny v běžném životě *branco* (bílý), *preto* (černý), *moreno* (snědý) a *mulato* (mulat). Ve smyslu „černý“ se mimo pojmu *preto* používá pojem *negro*. Tento pojem se začal znovu používat s rozvojem černošských hnutí v 80. letech dvacátého století. Předtím byl považován za rasistický.⁶⁵ V dotaznících dnes kategorie *negro* zahrnuje kategorie *preto* a *pardo*.⁶⁶

3.2.2. Gender

Gender je novým termínem feministické teorie, který na rozdíl od pojmu „pohlaví“, jenž odkazuje spíše k biologii, naznačuje rozdíly kulturní a sociální.⁶⁷ Podle Giddense „neexistuje žádná společnost, v níž by muži nedisponovali v té či oné sféře sociálního života větším bohatstvím, statusem a vlivem než ženy.“⁶⁸ Černošky jsou na tom v Brazílii o to hůř, že se jich netýká jenom diskriminace genderová, ale i rasová a třídní.

3.2.2. Rasa versus třída

Co je třída? Existuje mnoho definicí. Podle Kolářové „třída se dá chápat ve smyslu vertikální sociální diference a rozdělení společnosti podle sociálního statusu, který určuje dosažené vzdělání, zaměstnanecký status, mocenské postavení, příjem a životní styl.“⁶⁹

V oficiálních tabulkách Brazílského geografického a statistického úřadu (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística* – IBGE) je brazilská společnost rozdělena do pěti tříd - A, B, C, D a E - podle násobku minimálního platu. Minimální plat je v současné době 622 brazilských reálů.

⁶⁵ BURDICK, John. *Blessed Anastácia: Women, Race and Popular Christianity in Brazil*. Routledge, 1998., s. 19

⁶⁶ UOL Vestibular. [online]. [cit. 2013-12-02]. Dostupné z:

<http://vestibular.uol.com.br/noticias/redacao/2013/05/03/ibge-usa-classificacao-de-cor-preta-grupo-negro-reune-pretos-e-pardos.htm>

⁶⁷ Viz *Ibidem*, s. 3

⁶⁸ GIDDENS, Anthony, *Op. Cit.*, s. 273

⁶⁹ KOLÁŘOVÁ, Marta, *Op. Cit.*, s. 3

TŘÍDA	MINIMÁLNÍ PLAT(MP)	RODINNÝ OBRAT
A	Nad 20 MP	12.440 R\$ a více
B	10 až 20 MP	6.220 R\$ - 12.440 R\$
C	4 až 10 MP	2.488 R\$ - 6.220 R\$
D	2 až 4 MP	1.244 R\$ - 2.488 R\$
E	Do 2 MP	Do 1.244 R\$

Zdroj:<http://novo.fpabramo.org.br/sites/default/files/ed01-fpa-discute.pdf>, str. 8

Podle Duartové nemůže být třída v Brazílii studována bez rasových souvislostí. Struktura amerických společností je založena na rasových vztazích. Takže jediné skrze analýzu rasismu a jeho funkce v kapitalistických společnostech můžeme plně pochopit třídní vztahy.⁷⁰ V Brazílii, jak už bylo dříve zmíněno, žijí lidé nejrůznějších odstínů pleti, nicméně je statisticky dokázáno, že vyšší společenské vrstvy jsou v zemi tvořeny lidmi světlejšího fenotypu, zatímco nižší sociální vrstvy lidmi tmavšího fenotypu. Tato skutečnost je vysvětlována různými způsoby, které se snaží odpovědět na otázku, zda je v brazilské společnosti stále přítomna rasová diskriminace, nebo „pouze“ diskriminace třídní.

Dnešní rasové zastoupení v rámci společenských tříd může být přisuzováno rasovým vztahům v minulosti. Velké množství dnešních statistik, sledujících životní podmínky příslušníků různých ras a různých tříd, může potvrdit, že v Brazílii existují nerovnosti založené jak na diskriminaci rasové, tak na diskriminaci třídní. Tyto statistiky ukazují rozdíly v životních podmínkách (výši platu, vzdělání atd.).

Ve výroční zprávě o rasových vztazích (*Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*) se uvádí, že nejenom bohatí běloši jsou bohatší, než bohatí černoši, ale i naopak černí chudí jsou chudší než chudí bílé barvy pleti a taktéž, že mezi černými je více

⁷⁰DUARTE, Rebeca Oliveira. MULHER NEGRA E INTERSECCIONALIDADES: Uma proposta de análise política das identidades para o feminismo negro. [online]. [cit. 2013-11-19]. Dostupné z: <http://www.slideshare.net/observatorionegro/mulher-negra-e-interseccionalidades>. 5

chudých, než mezi bílými.⁷¹ Autoři uvádějí, že barva pleti se dá považovat za sociální status, přičemž jedinci světlejšího fenotypu ho mají automaticky vyšší, než jedinci tmavšího fenotypu. To vede k tomu, že chudoba u černochů je považována za normální jev a naopak, pokud je černoch bohatý, může to ve společnosti vyvolat údiv.⁷²

V Brazílii se dá mluvit o tzv. barevné linii. Autorem tohoto pojmu je W. E. B. DuBois, který tvrdil, že ve všech společnostech, kde je přítomna africká diaspora, dochází k rasové separaci/segregaci, kdy světlejší jedinci zastávají vyšší pozice v rámci společenského žebříčku. V závislosti na této hierarchii se pak rozvíjí další hierarchie založené například na pohlaví, či sexuální orientaci.⁷³

3.3. Rasová segregace

Pojem rasová segregace se většinou užívá v souvislosti s mezirasovými vztahy v USA, kde byla do roku 1970 ustanovena zákonem. Nicméně podle Ramosové se dá hovořit o segregaci i v souvislosti s brazilskou realitou. Segregaci v Brazílii nazývá segregací „kamuflovanou“.⁷⁴ Podle Oliveiry (cituje Ramosová, 1976) je rasová segregace vždy „prostředkem k zachování ekonomických výhod a vyššího společenského statusu pro (rasově) dominantní skupinu.“⁷⁵ Brazílie je zemí s největší mírou nerovnosti, co se týče distribuce příjmu na světě.⁷⁶ Nicméně po dlouhou dobu tento fakt byl zakrýván rozšířenou představou o rasové demokracii. Podle Nascimento (cituje Ramosová) „Brazílie má nejefektivnější způsob *apartheidu* na světě a tento systém je založen na tzv. mýtu rasové demokracie. (...) Tato ideologie zakrývá a přiživuje bezpráví a rasovou nerovnost (...).“⁷⁷

Mýtus rasové demokracie zpopularizoval ve třicátých letech 20. století Gilberto Freyre. Rasové míšení se stalo „pozitivní národní charakteristikou a nejdůležitějším

⁷¹ *Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*, [online]. [cit. 2013-11-13]., http://www.laeser.ie.ufrj.br/PT/relatorios%20pdf/Relatório_2009-2010.pdf, s. 24

⁷² *Ibidem*, s. 23

⁷³ *Racismo Institucional: Uma abordagem conceitual*. s. 12.

⁷⁴ RAMOS, Marília Patta. *Racismo e segregação racial: uma comparação entre o Brasil e os Estados Unidos*. [online]. [cit. 2013-12-11]. Dostupné z: <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/7083.pdf>, s. 43

⁷⁵ A segregação racial é sempre um meio de manter vantagens econômicas e de manter o status social superior do grupo dominante. BURDICK, John, s. 1

⁷⁶ RAMOS, Marília Patta. *Op. Cit.*, s. 43

⁷⁷ “O Brasil tem o mais efetivo sistema de apartheid no mundo e, este sistema está baseado no tão conhecido mito da democracia racial. Esta ideologia (...) mascara e fomenta a injustiça e a desigualdade racial naqueles países.” *Ibidem*, s. 44

symbolem brazilské kultury.⁷⁸ V té době se v sociologii objevil názor, že brazilská společnost je multirasová třídní společnost. Barva pleti je pouhou „náhodou“, „kdo mluví o rase, je rasista“. Tento názor vydržel až do padesátých let a Brazílie se v té době stala vzorem i pro mnoho Američanů, kteří se v Brazílii chtěli inspirovat při řešení rasové otázky v USA. Ideji rasové demokracie se dostalo silné kritiky v 50. letech od autorů, jako byl sociolog a brazilský politik Florestan Fernandes nebo antropolog Roberto Da Matta. Ti tvrdili, že v jistém smyslu otroctví v Brazílii bylo tvrdší než v USA, nehledě na přítomnost mezirasových vztahů. Otroci dostávali horší jídlo, více pracovali. Málo z nich se mohlo oženit a založit rodiny. Častěji organizovali povstání. Rasové míšení je těmito autory vysvětlováno ne srdečnými vztahy, ale dominancí bílých mužů nad černoškami. Po abolicí sice nedošlo k zákonem dané segregaci jako v USA, ale podle těchto autorů bylo možné využít určitou taktiku, aby si dominantní třída (běloši) udržela moc. Byla podněcována imigrace evropských přistěhovalců, především Němců a Italů, aby nahradili černé otroky. Podle Fernandese (1978) intenzivní změny v brazilské ekonomice po abolicí zabránili černošům a mulatům, aby se zapojili do městského života. Zrušení otroctví, podle něj, nevedlo k začlenění černošů do brazilské společnosti jako rovnocenných občanů. Byli vyčleněni z trhu práce stejně jako ze společenského života.⁷⁹ Po abolicí se objevily v Brazílii silně rasistické ideologie. Až do roku 1920 byla přítomna snaha o „zbělení“ (termín Anthony Gidennse⁸⁰, v portugalské *branqueamento*) obyvatelstva rasovým míšením s evropskými přistěhovalci.⁸¹ Tuto ideologii založenou na podřadnosti černé rasy v Brazílii rozšířili Oliveira Vianna a Nina Rodrigues.

Lékař a antropolog Raimundo Nina Rodrigues (1862–1906) byl jeden z prvních, kdo se v Brazílii věnoval studiu afrických populací a jejich potomků v Brazílii. Také se podílel na zavedení „kriminální antropologické disciplíny“ v Brazílii. Ještě v roce 1888 prosazoval, aby byly sestaveny odlišné trestní zákoníky pro bělochy a černochoy.⁸²

Francisco Oliveira Vianna (1883–1951), intelektuál a badatel ve společenských a právních vědách, se také zabýval studiem rasy. Podle něj se černá a bílá rasa lišila odlišnou psychologií a přizpůsobivostí vůči civilizaci. Ve svém díle *Rasa a assimilação*, které publikoval v roce 1932, obhajuje biologický pohled na rasu a z něho vycházející podřadnost černochoy a

⁷⁸LOPES, Jussara de Cassia Soares. *A integração do negro na sociedade de classes: Uma análise das discriminações e desigualdades raciais no Brasil* [online]. [cit. 2013-03-10]. <http://www.congressods.com.br/segundo/images/trabalhos/eugenia/Jussara%20de%20Cassia%20Soares%20Lopes.pdf>

⁷⁹ RAMOS, Marília, Op. Cit, s. 46

⁸⁰ GIDENNS, Anthony, Op. Cit, s. 241

⁸¹ PIZA, Edith, Op. Cit., s. 5

⁸² Ibidem, s. 194

mulatů. Podle něj jsou černoši „pocitovými, fantazírujícími, prvoplánovými, přehánějícími, expanzivními a krutými tvory.“⁸³ Proto, podle něj, bylo třeba „zbělení“ národa prostřednictvím imigrace Evropanů.⁸⁴

Idea „zbělení“ národa byla zároveň snahou oprostít se od otrokářské minulosti, která se neslučovala s představou moderního národa ve dvacátém století. Otroctví bylo známkou „zaostalosti a barbarství“ a rasově smíšené obyvatelstvo nebylo dosti reprezentativní pro nově vzniklou republiku.⁸⁵

Jelikož společnost byla silně rasově smíšená, rasismus byl v Brazílii vždy založen na fenotypu. V USA jedinec, který měl „kapku černé krve“⁸⁶, býval dlouho považován za černocha. Kategorie „mulat“ v USA nebyla dlouho uznávána. Poprvé se objevuje ve sčítání lidu až v roce 2000⁸⁷, tedy o 128 let později, než se tato kategorie poprvé objevila ve sčítacích formulářích v Brazílii. V Brazílii rasové určení nikdy nebylo takto jednoznačné. Mnohokrát záleželo na společenském postavení jedince.⁸⁸

Pro Wintana byl rozdíl v Brazílii mezi černochem a mulatem dán společenským statutem, jelikož v Brazílii peníze člověka „bělí“. Podle Ribeiry ale právě fakt, že mulat může být jednou uznán za bělocha, podruhé za černocha, posiloval rasovou nesnášenlivost k černochům. Mulat se raději považoval za bělocha, aby se distancoval od černochů a zlepšil si svůj společenský status.⁸⁹ Tento jev je v sociologii nazýván „racial passing“.⁹⁰

„*Racial passing* je podvod, který umožňuje člověku přijmout určité role nebo identity, které by mu nebyly umožněny při převládajících sociálních normách, pokud by se nedopouštěl klamavého jednání.“⁹¹

⁸³ „criaturas sensitivas, fantasiosas, imediatas, extremadas, expansivas e cruéis“ SHUMAHER, Shuma, s. 195

⁸⁴ Ibidem, s. 194

⁸⁵ Ibidem, s. 194

⁸⁶ WRIGHT, Lawrence. *One drop of blood.*, [online]. [cit. 2013-12-12]. Dostupné z:

<http://www.afn.org/~dks/race/wright.html>

⁸⁷ *An exploration of factors influencing multiracial/ multiethnic identity development: A qualitative investigation* [online]. [cit. 2013-12-11]. Dostupné z:

http://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=caps_gradpsych_docproj, s.12

⁸⁸ OLIVEIRA, Jane Souto de. "Brasil mostra a tua cara": Imagens da população brasileira nos censos demográficos de 1872 a 2000. [online]. [cit. 2013-12-12]. Dostupné z:

http://nacaomestica.org/ibge_censo_texto_6.pdf, s. 48

⁸⁹ RAMOS, Marília, Op. Cit., s. 6

⁹⁰ KENNEDY, Randall. *Racial Passing.* . [online]. [cit. 2013-12-12]. Dostupné z:

<http://moritzlaw.osu.edu/lawjournal/issues/volume62/number3/kennedy>

⁹¹ „Passing is a deception that enables a person to adopt certain roles or identities from which he would be barred by prevailing social standards in the absence of his misleading conduct.“, Ibidem, s. 1

Cílem *passingu* je dosažení určitých sociálních výhod. Dříve se jednalo pouze o černochoy a mulaty, kteří se snažili zařadit mezi bělochy, jelikož si tímto způsobem mohli zvýšit společenský status. Dnes se objevuje ve společnosti i jev opačný, kdy se běloši prohlašují za černochoy. Důvodem tohoto obratu může být vyšší míra přijatelnosti černošské identity, sílící vliv černošského hnutí, afirmativní politika a z ní plynoucí sociální výhody.⁹²

3.4. Rasová identita černé ženy

Rasová identita je velmi subjektivní záležitostí a její výběr může záviset na mnoho faktorech. Antropolog John Burdick studoval v letech 1984 a 1988 rasové sebeuvědomění mezi brazilskými černými ženami. Z jeho studie se dá usuzovat, že rasové sebeuvědomění může být velmi složitým procesem a záviset na mnoho okolnostech. Jedinec svoji autoklasifikaci může taky během života změnit.⁹³ Tato změna může nastat díky vlivu médií, černošského hnutí, rodiny, přátel, nebo náboženství.⁹⁴

Podle Patela ovlivňují rasové sebeurčení tři zásadní faktory. Prvním je rodina a další sociální skupiny, ke kterým jedinec patří. Druhým je takzvaný „heuréka moment“, tedy taková chvíle v životě, kdy se jedinec poprvé zamyslí nad svojí rasovou příslušností. Třetím je pak kulturní zkušenost, kdy jedinec získává vědomosti o své kulturní/rasové/etnické skupině, např. v rámci procesu vzdělávání.⁹⁵

Podle Johna Burdicka většina z žen, se kterými pracoval, používala ke své autoklasifikaci následující čtyři termíny: bílá (*branca*), černá (*preta*), snědá (*morena*) a mulatka (*mulata*). Taktéž rozlišoval černošky, které se dříve prohlašovaly za mulatky a později ovlivněny například sílícím černošským hnutím, změnilly svoji autoklasifikaci na černošky. Ty nazýval *pretas assumidas*.⁹⁶ Burdick zkoumal, jak silná je rasová identifikace (změny v rasovém sebeurčení, pochybnosti o své rase), jak na ni působí společnost (ideál krásy, vztahy s muži) a příslušnost k různým sociálním skupinám (náboženské skupiny, černošské hnutí).

⁹² Ibidem, s. 17

⁹³ BURDICK, John, s. 18

⁹⁴ Ibidem, s. 18

⁹⁵ PATEL, Anesh. *An exploration of factors influencing multiracial/multiethnic identity development: A qualitative investigation*[online]. 2012 [cit. 2013-12-16]. Dostupné z:

http://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=caps_gradpsych_docproj, s. 5,6

⁹⁶ Burdick, John, s. 17

3.4.1. Vzhled

Vzhled hraje velkou roli při určování rasy jedince, a to jak v rámci procesu vlastního rasového určení (autoatribuce), tak při určení rasy druhých (heteroatribuce). U jednoho člověka se jeho autoatribuce nemusí vždy shodovat s heteroatribucí ze strany ostatních lidí. „Bylo běžné, že dotazovaní říkali věci jako: Jsem černoška. Lidé o mě říkají, že jsem mulatka, ale já myslím, že jsem černoška.“⁹⁷

U žen může být rasové sebeurčení silně ovlivněno ideálem krásy. V Brazílii, podle Burdicka, si typický černošský vzhled protirečí se stále existujícím evropským ideálem krásy.⁹⁸ Kudrnaté vlasy a tmavě hnědá pleť jsou považovány za neatraktivní, a to jak mezi bělochy, tak mezi černochoy. Muži dávají přednost snědým (*morena*) či bílým ženám (*branca*) s dlouhými vlnitými či rovnými vlasy.⁹⁹ Pro černochoa může vztah s bílou ženou znamenat prestiž, zvýšení sociálního statusu.¹⁰⁰ Mnoho bílých mužů je přitahováno i tmavšími ženami (*mulatas* a *morenas*), které jsou v brazilské kultuře zobrazovány jako smyslné a vzrušující ženy už od konce 19. století, kdy se mulatky poprvé objevují v literatuře¹⁰¹, a později, na začátku 20. století, i v textech písní brazilské populární hudby.¹⁰² V mulatkách se spojuje smyslnost černých žen s poslušností žen bílých.¹⁰³ Černošky většinou bývají považovány za méně atraktivní. Především pokud nosí svoje vlasy přirozeně kudrnaté.¹⁰⁴ Ty bývají považovány za neatraktivní i u žen světlejšího fenotypu.¹⁰⁵

Rovnění vlasů proto často bývá nahlíženo jako snaha přiblížit se k tomuto ideálu krásy. Pro černošské aktivistky rovnění vlasů u afro-brazilek znamená popírání jejich černošské identity a snaha vypadat běleji. Vidí v něm tedy ideologický odkaz ještě z doby *branqueamenta*. Tento názor je ovšem sporný, jelikož úprava vlasů nemusí nutně souviset s vlastním rasovým ne/uvědoměním. Mnoho černých žen, se kterými Burdick hovořil, popíralo spojitost úpravy vlasů s vlastní rasovou autoklasifikací. Když hovořil s jednou

⁹⁷ „It was common, for example, to hear informants say things like „I am *preta*. People call me *morena* but I think I am really *preta*.“ Ibidem, s. 17

⁹⁸ Ramosová upozorňuje na to, že tento jev je vidět například na obálkách časopisů, nebo na módních přehlídkách, kde většina z modelek je bílé barvy pleti. Mulatky jsou viděny jako „sexuální objekty druhé třídy“. RAMOS, Marília, s. 50

⁹⁹ Ibidem, s. 27

¹⁰⁰ Ibidem, s. 28

¹⁰¹ Například Gabriela Jorge Amada, Clara dos Anjos Limy Barreta, Rita Baiana Aluísia Azeveda nebo otrokyně Isaura Bernarda Guimarães.

¹⁰² Ibidem, s. 29

¹⁰³ Ibidem, s. 30

¹⁰⁴ Ibidem, s. 32

¹⁰⁵ Ibidem, s. 30

černou Severoameričankou, řekla mu: „Když si narovnáš vlasy, mým úmyslem není vypadat jako běloška. Chci vypadat jako černá žena s rovnými vlasy. Toť vše.“¹⁰⁶ Tento postoj, podle něj, může zaujímat i v Brazílii více žen, než si například černošské feministky myslí.¹⁰⁷

Je ale pravda, že u žen zapojených do černošského hnutí může mít účes i politický význam. Aktivistky se většinou snaží černé ženy přesvědčit, aby nosily „černošskou“ úpravu vlasů, tedy buď vlasy přírodní, nebo zapletené v copáncích či v dredech. Tyto účesy bývají totiž považovány za původně africké. Na druhou stranu, ani tyto typicky černošské účesy nemusí ve všech případech vyjadřovat silné černošské sebeuvědomění. Burdick jako příklad uvádí ženu s dredy, která byla pevně přesvědčena o neexistenci rasismu v Brazílii.¹⁰⁸

Důležitost vzhledu se taktéž prokázala u žen, které tvrdily, že by si rády našly bílého muže, aby jejich potomci mohli mít světlejší pleť než ony. Tuto volbu obhajovaly tím, že by tímto způsobem mohly zajistit svým dětem lepší budoucnost.¹⁰⁹

3.4.2. Vliv sociální skupiny

Rasová autoidentifikace nemusí být vždy podmíněna pouze vzhledem. Důležité jsou i další faktory jako politické přesvědčení nebo příslušnost k náboženské skupině. Při zkoumání vlivu náboženství se Burdick zaměřil na Letniční hnutí, *Inculturated Mass* a kult Anastázie, které podle něj mají velký vliv na identitu černé ženy.¹¹⁰

Inculturated Mass je pokus zachránit afrobrazílskou historii a kulturu před zapomenutím, o které se snaží rasistická společnost, tím způsobem, že se snaží zvýšit povědomí o africké kultuře, především co se týče tanců, rytmů, nástrojů, šatstva a jídla, jejich vztahu k přírodě a zemi a o historii otroctví, zvláště co se týká slavných mučedníků.¹¹¹

¹⁰⁶ Ibidem, s. 34

¹⁰⁷ Ibidem, s. 34

¹⁰⁸ Ibidem, s. 33

¹⁰⁹ Ibidem, s. 39

¹¹⁰ Ibidem, s. 51

¹¹¹ „Inculturated Mass je an attempt to salvage the history and culture of Afro-Brazilians from the oblivion to which racist society seeks to consign them, by imparting knowledge about African culture, especially its dances, rhythms, instruments, dress, and food, its relations to nature and the earth, and about the history of slavery, especially the names of the great martyrs.“ Ibidem, s. 57

Velký důraz je tedy kladen na kulturní prvky. V průběhu celé mše, která trvá dvě až tři hodiny, se hraje na bubny *atabaques*, které jsou typické pro afrobrazilskou kulturu (používají se i v rámci kultu *candomlé*). Bubnování je jedním z hlavních znaků této mše.¹¹²

Podle Burdicka ztotožnění se s těmito kulturními prvky je u některých černošek chápáno jako potvrzení vlastního černošství. *Inculturated Mass* vytváří ideál černošského ženství („*ideal of negra womanhood*“). Fakt, že ne všechny černé ženy se s tímto ideálem ztotožňují, nemusí ale znamenat nižší míru jejich rasového uvědomění, kvůli které by mohly být ve své černošské komunitě odsuzovány.

Černoška Benta se utvrdila ve svém „černošství“ na této mši. Byly to právě kulturní aspekty, které upevnily její černošskou identitu. Na normální mši jí chybělo právě „to, co považuje za černošské“ - hudba, tanec a bubny.¹¹³ Pro Yvonne, která si je svou černošskou identitou jistá stejně jako Benta, však „to, co považuje za černošské“, bylo tím, co nebylo v souladu s její osobností. Dávala přednost klasické mši s evropskými kulturními znaky. Kvůli tomu začala pochybovat o své černošské autenticitě. Zvláště poté, co jí ostatní černoši z komunity začali obviňovat z toho, že „zbělela“. Podle ní by byla nejlepší taková mše, která „podporuje černocho, aby byl takovým, jakým chce být, a nemá ho strkat z jedné krabice do druhé.“¹¹⁴

Burdick zde odkazuje k termínu „dvojitého uvědomění“ (*double consciousness*), kterým vysvětluje přítomnost dvojitého kulturního vlivu u rasového sebeuvědomění černochoů. Podle něj není třeba rozlišovat, který z těchto dvou vlivů je dominantní, jelikož oba dva (či více) spoluvytvářejí identitu člověka.¹¹⁵

Snaha potvrdit rasovou identitu může být realizována skrze identifikaci s typickými kulturními prvky a taktéž skrze vzhled. Ten může být i vyjádřením politického názoru. Jako příklad mohou sloužit také již zmiňované ženy zapojené do černošského hnutí a jejich boj za přirozené vlasy.

U černošských hnutí se často můžeme setkat s tím, že jejich příslušníci neuznávají kategorie mulatů. Podle nich existují pouze dvě rasové identity: bílá a černá. Podle Burdicka

¹¹² Ibidem, s. 57

¹¹³ Ibidem, s. 92

¹¹⁴ „... encourages the *negro* to be any way he wants, not take him out of one box and put him into another.“ Ibidem, s.94

¹¹⁵ „seek the grail of authenticity is pointless“ Ibidem, s. 95

je za tím jasný politický kontext: „Tyto termíny (tj. mulat, míšenec) vycházejí z etnologické ideologie „zbělení“, jejímž cílem je zajistit to, aby černoši vždy znevažovali svou rasovou identitu a snažili se jí uniknout.“¹¹⁶ Dále je podle černošů v hnutí zapotřebí „(...) povzbudit černošského občana, který je nerozhodný, z pasivity a individualismu.“¹¹⁷

Burdick je taktéž skeptický vůči budování „sebevědomé černošské identity“ založené na „africkém esencialismu“, vůči upřednostňování afrického náboženství a dalších kulturních aspektů.¹¹⁸ Ve své knize se snaží nastínit antiesencialistický pohled na utváření rasové identity. Kritizuje jev, který bývá v sociologii nazýván „*performing race*“ nebo „*identity work*“, kdy se jedinci snaží zdůraznit jednu část svého původu a odmítají tu druhou.¹¹⁹

Rasovou identitou se zabývá i Kennedy, podle něhož bychom měli „dovolit jedincům, aby volně vstupovali i vystupovali z rasových kategorií, ačkoli jejich volby si mohou odporovat s většinovou představou toho, kdo je 'černý' a kdo 'bílý'. Přestože udělali tyto volby v dobré víře, jedinci uvádějí v omyl pozorovatele, kteří spoléhají na konvenční rasové znaky. Spíš než se snažit uvěznit lidi navždy do rasových kategorií, do kterých se narodili, měli bychom se zbavit strádání, která lidi nutí chtít 'zběhnout' a chránit rasové sebeurčení jedinců včetně jejich schopnosti přehodnotit rasovou identitu.“¹²⁰

3.5. Černošské feministické hnutí

Feminismus má své počátky na přelomu 18. a 19. století, když ženy začaly bojovat za svá občanská práva. Především bojovaly za volební právo. Toto období se dá považovat za

¹¹⁶ „These terms derive from the ethnocidal ideology of *embranquecimento* (whitening), whose object is to ensure that the *negros* will forever devalorize and seek to escape their racial identity.“ BURDICK, John., s. 113

¹¹⁷ „raise up this negro citizen who is disarticulated, from passivity and individualism.“ BURDICK, John., s. 113

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 119

¹¹⁹ Melnick, Meredith. "Passing as Black: How Biracial Americans Choose Identity | TIME.com." *Time*. Time, n.d. [online]. [cit. 2013-12-02]., Dostupné z: <http://healthland.time.com/2010/12/16/passing-as-black-how-biracial-americans-choose-identity/>

¹²⁰ „We ought to permit individuals free entry into and exit from racial categories even if the choices they make clash with widespread conventional understandings of who is a “black” or who is a “white” and even if, despite making these choices in good faith, individuals mislead observers who rely on conventional racial signaling. Rather than seeking to chain people forever to the racial statuses into which they are born, we should try both to eradicate the deprivations that impel people to want to pass *and* to protect individuals’ racial self-determination, including their ability to revise racial identities.“ KENNEDY, Randall., s. 17

první vlnu feminismu. V této době již byly mezi feministkami černošky, nicméně nemluvilo se ještě o jejich specifické situaci vzhledem ke křížení diskriminací.¹²¹

Druhá vlna feminismu proběhla mezi lety 1960 a 1980. Ve Spojených státech už v té době vznikla první černošská odnož feministického hnutí. K tématu volebního práva se přidává téma sexuální orientace. Ve třetí fázi se feministický diskurz stočil i k otázce rasy a začalo se uvažovat více o rozdílech mezi samotnými ženami. Černé ženy upozorňovaly na fakt, že černošek se netýká pouze diskriminace genderová, ale i rasová a také třídní vycházející z otrokářské minulosti.¹²²

Brazilské černošky cítily potřebu vymezit se i v rámci samotného černošského hnutí, za jehož předchůdce se dají považovat již černošská bratrství, *quilombos*, skupiny *candomblé*, které vznikaly již v době otroctví. Nicméně až v 19. století vznikají černošské politické a kulturní organizace, kluby a tisk.¹²³

V černošském hnutí se angažovalo již od jeho vzniku mnoho žen, nicméně k odtržení feministické větve došlo až ke konci 70. let 20. století.¹²⁴ Černošské feministky vysvětlují svoje odtržení od původního feministického proudu tak, že ženy z marginálních skupin řešily často jiné problémy, než bělošky. Černošky nemusely bojovat za to, aby mohly začít pracovat, jelikož ony samy kvůli své pozici otrokyní byly do práce naopak nuceny. Nikdy se nemusely zbavovat nálepky slabšího pohlaví a kvůli jejich rasové příslušnosti jim nestačilo bojovat pouze proti patriarchálnímu systému, ale řešily i otázky rasové diskriminace.¹²⁵

Tento jev Duarteová nazývá „sexistickým rasismem“. Podle ní má kořeny v době otroctví, kdy bylo pácháno sexuální násilí vůči černé ženě. To pokračovalo i po abolicí, nejdříve během doby, během které byla vyznávána rasová eugenika a i později, za doby, v níž se ideálem krásy a národním symbolem v závislosti na romantizující představě smíšeného obyvatelstva ve 30. a 40. letech stává krásná mulatka, již feministky vidí jako sexualizovanou a zvěčněnou podobu černošky. Podle aktivistek chyběl v rámci černošského hnutí ženský pohled, a na druhou stranu feministky nezohledňovaly specifické problémy černých žen jako

¹²¹ GOMES, Mara. Por que um feminismo negro?. [online]. [cit. 2013-11-18]. Dostupné z: <http://blogueirasnegras.org/2013/06/13/feminismo-negro/>

¹²² Ibidem

¹²³ SHUMAHAR, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico. Op. Cit., s. 327

¹²⁴ Ibidem, s. 327

¹²⁵ DUARTE, Rabeça Oliveira. MULHER NEGRA E INTERSECCIONALIDADES: Uma proposta de análise política das identidades para o feminismo negro., s. 4

kulturní odlišnost, či rasovou diskriminaci. Výsledkem jejich dvojího boje jak proti rasismu, tak i sexismu byla specifická integrační politika.¹²⁶

Během let 1978 a 2005 vzniklo 37 organizací černošek (v rámci celé Brazílie). Tyto organizace či skupiny se snaží o zlepšení postavení černochů v různých oblastech. Například organizují přípravné kurzy na vysoké školy, školí učitele a poskytují alternativní didakticko-pedagogické materiály. Snaží se také o zlepšení přístupu černých žen ke zdravotnickým službám a pomáhají řešit právní otázky.¹²⁷

Nejnámější z těchto organizací jsou Nzinga (RJ), Geledês (SP), Criola (RJ) a Fala Preta! (SP).

¹²⁶ CARNEIRO, Sueli. Enegrecer o feminismo. [online]. [cit. 2013-11-18]. Dostupné z: <http://www.unifem.org.br/sites/700/710/00000690.pdf>

¹²⁷ SHUMAHAR, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico. Op. Cit., s. 327 -349

4. PŘÍSTUP ČERNÝCH ŽEN K VEŘEJNÝM ZDROJŮM

Tato kapitola je věnována otázce, jak se trojí diskriminace černých žen projevuje na poli vzdělání, trhu práce a v přístupu k majetku a službám. Abych dokázala, že černé ženy jsou nejsilněji diskriminovanou složkou brazilského obyvatelstva, budu používat data ze statistik, které se zaměřují přímo na rasové nerovnosti. Brazilský geografický a statistický úřad (IBGE) vydal první studii, která se zabývala tematickou oblastí barvy pleti obyvatelstva, v roce 2008. Data budu čerpat z roční zprávy o rasových nerovnostech (2009-2010), kterou vypracovala laboratoř historických, sociologických a ekonomických analýz a statistiky mezirasových vztahů (LAESER – *O Laboratório de Análises Econômicas, Históricas, Sociais e Estatística das Relações Raciais*) ve spolupráci s ekonomickým institutem Univerzity Ria de Janeiro (O Instituto de Economia da Universidade do Rio de Janeiro) a ze statistik publikovaných v měsíčníku *Tempo em Curso*, který uvádí aktuální tabulky ohledně rasových nerovností na trhu práce.

Cílem zprávy o rasových nerovnostech je průzkum, který má analyzovat účinnost brazilské ústavy z roku 1988 z hlediska boje proti diskriminaci. Zaměřuje se především na oblasti sociální bezpečnosti, zdraví, sociální péče, sociální pomoci a vzdělání. Tato zpráva má zjistit, zda právní rámec z roku 1988 je dostačující k redukci rasové diskriminace.¹²⁸

Podle brazilské ústavy jsou si před zákonem všichni rovni.

...bez jakéhokoli rozdílu je Brazilcům a cizincům, kteří v zemi žijí, zajištěna neporušitelnost práva na život, svobodu, rovnost, bezpečí a majetek. (...) Rasismus je považován za neodpustitelný a nepromlčitelný zločin, který je podle zákona trestán odnětím svobody. (...) Je zakázáno, aby výše platu, funkce a přijímací kritéria závisely na pohlaví, věku, barvě pleti, či na rodinném stavu.¹²⁹

¹²⁸ *Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*, [online]., s. 15

¹²⁹ "Todos são iguais perante a lei, sem distinção de qualquer natureza, garantindo-se aos brasileiros e aos estrangeiros residentes no país a inviolabilidade do direito a vida, a liberdade, a igualdade, a segurança e a propriedade"; (...) "a prática do racismo constitui crime inafiançável e imprescritível, sujeito a pena de reclusão, nos termos da lei", (...) "proibição de diferença de salários, de exercício de funções e de critério de admissão por motivo de sexo, idade, cor, ou estado civil"

Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010, [online]., s. 17

4.4. Předsudek a institucionální rasismus

Za sociální, etnický a rasový předsudek můžeme považovat psychologický postoj jedince vůči jinému jedinci, který se liší ekonomicky (odlišné sociální podmínky), na základě fenotypu (barva pleti, typ vlasů, obličejové rysy a další na první pohled rozlišitelné znaky, které vypovídají o rodinném původu), či kulturně (jazyk, dialekty, výslovnost, způsob oblékání, náboženství...).¹³⁰ Fenotypické, kulturní a ekonomické faktory mohou vyvolávat předsudek odděleně, nebo v libovolné kombinaci. V okamžiku, kdy se předsudek jedince vůči druhému jedinci promítne do sociálního jednání, tedy opustí rovinu čistě psychologickou, začne se jednat o diskriminaci. K této diskriminaci může docházet jak v rovině individuální, tak v rovině institucionální. Tento jev se pak nazývá institucionálním rasismem. Institucionální rasismus se může projevovat na ekonomické, sociální a právní úrovni. Na ekonomické úrovni dochází k diferenciaci mezi etnicko-rasovými skupinami, které mají sníženou šanci dostat se k ekonomickým aktivům a k mechanismům vedoucím k nárůstu sociální mobility jedince: zaměstnání, dobré jméno, vlastnictví, vzdělání aj. Na úrovni sociálně-právní se diskriminace projevuje v omezeném přístupu, například k justici, policejní ochraně nebo zdravotnickému systému. Na úrovni legislativní může jít o diskriminaci, která je dána samotnými zákony.¹³¹

„Institucionální či systémový rasismus se projevuje tak, že vyvolává, udržuje a upravuje organizaci a činnost státu, jeho instituce a veřejnou politiku. Taktéž se projevuje ve fungování soukromých institucí. Vytváří a udržuje rasovou hierarchii.“¹³²

4.5. Charakteristiky brazilské populace

Podle posledního sčítání obyvatel v roce 2010 žilo v Brazílii 190.755.799 obyvatel - 93.406.990 mužů a 97.348.809 žen. Více než polovina obyvatelstva (97.171.614) se prohlásila za černé (a hnědé).¹³³ Mezi nimi bylo 48.582.931 žen, které tedy tvoří cca 25,4%

¹³⁰ Ibidem, s. 20,21

¹³¹ Ibidem, s. 21

¹³² “O racismo institucional ou sistêmico opera de forma a induzir, manter e condicionar a organização e a ação do Estado, suas instituições e políticas públicas – atuando também nas instituições privadas, produzindo e reproduzindo a hierarquia racial.” Racismo Institucional: uma abordagem conceitual [online]. [cit. 2013-11-18]. Dostupné z: <http://www.seppir.gov.br/publicacoes/publicacoes-recentes/racismo-institucional>, s. 17

¹³³ IBGE. Censo demográfico 2010: Características gerais da população, religião e pessoas com deficiência. Dostupné z: http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/94/cd_2010_religiao_deficiencia.pdf, s. 107

celkové populace. Čtvrtina populace tvořena černými ženami trpí dvojí diskriminací: rasovou a na základě pohlaví.

Diskriminace založené na pohlaví a rase nejsou vzájemně se vylučujícími jevy. Naopak jsou to jevy, které spolupůsobí, jelikož rasová diskriminace může být poznamenána pohlavím. To znamená, že ženy většinou zažívají jinou formu diskriminace a porušování lidských práv než muži.¹³⁴

4.6. Vzdělání

Vzdělání hraje velmi důležitou úlohu v pozdějším zařazení jedince do společnosti. Dosažený stupeň vzdělání se neodráží jenom v příležitostech na trhu práce, ale taktéž velkou měrou ovlivňuje oblast zdraví či kriminalitu.

Podle zprávy o rasových nerovnostech LAESERu se mezi lety 1988 a 2008 výrazně snížila míra analfabetismu mezi obyvateli staršími patnácti let. Mezi muži se počet analfabetů snížil z 18,2% na 10,2%. U žen to bylo z 19,6 na 9,8%. Z hlediska rasových skupin byl u bílé populace zaznamenán pokles z 12,1% na 6,2% a u černé¹³⁵ populace pokles z 28,6% na 13,6%. U černochoů byl tedy výsledný stav procentuálně vyšší, než počínající stav u bělochoů.¹³⁶

Počet analfabetů v Brazílii (v %)		
	1998	2008
Muži	18,2%	10,2%
Ženy	19,6%	9,8%
Běloši	12,1%	6,2%
Černoši	28,6%	13,6%

¹³⁴ . „As discriminações de gênero e raça não são fenômenos mutuamente exclusivos, mas, ao contrário, são fenômenos que interagem, sendo a discriminação racial freqüentemente marcada pelo gênero, o que significa, portanto, que as mulheres tendem a experimentar discriminações e outros abusos de direitos humanos de forma diferente dos homens.“ IPEA. Retrato das Desigualdades Gênero e Raca. první. Dostupné z: <http://www.ipea.gov.br/retrato/pdf/primeiraedicao.pdf>, s. 5

¹³⁵ Zde jsou zahrnuti i míšenci (*pardos*).

¹³⁶ Viz *Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*, [online]., s. 207

V rámci tří různých sčítání lidu (1988, 1998 a 2008) byly nejhorší výsledky zaznamenány vždy u skupiny černých žen, a to u všech věkových skupin (15+, 25+, 40+ a 65+).¹³⁷ Mezi černými dívkami byl také zaznamenán nejnižší počet dětí navštěvujících jesle.

Tady je především důležité srovnat rasové zastoupení v rámci soukromých a státních jeslí. U černošských rodin ve volbě mezi státními a soukromými jeslemi jasně převažovala první možnost – 71,4% ku 28,6%. U bělochů byly obě volby víceméně v rovnováze – 51,9% ku 48,1%.¹³⁸ To může souviset s rozdílnou ekonomickou situací obou dvou skupin.

Děti mezi 0 a 3 lety věku, které navštěvují státní nebo soukromé jesle podle barvy pleti, Brazílie, 2008 (v %)		
	Státní jesle	Soukromé jesle
Běloši	51,9	48,1
Černoši	71,4	28,6

V roce 2008 7,2% šestiletých černých dívek nebylo zapsáno do základních škol v porovnání s 4,5% z bílých dívek stejné věkové kategorie.¹³⁹ Černé dívky taktéž navštěvují státní školy ve vyšším měřítku než bílé dívky.¹⁴⁰ Na základních a středních školách studovalo v letech 1988 – 2008 méně černých dívek než bílých, ale více než černých chlapců.¹⁴¹

Zajímavé je sledovat rozdíly v efektivitě vzdělávacího systému pro studenty veřejných a soukromých škol s ohledem na jejich barvu pleti. U černých studentů, kteří navštěvovali soukromé školy, byla zaznamenána vyšší efektivita než u studentů bílé barvy pleti, kteří studovali na státních školách. A stejným způsobem byly rozdíly mezi bílými a černošskými studenty mnohem větší na státních školách, než na školách soukromých.¹⁴² Z toho se dá usuzovat, že děti ze sociálně slabších rodin mají nižší šance společenského vzestupu, jelikož vzdělání, které dostanou na státních základních a středních školách, je nižší kvality než to, které by dostaly na školách soukromých.

Podle zprávy o rasových nerovnostech mají běloši vyšší šanci se dostat na prestižní univerzity právě proto, že na začátku jejich vzdělávacího procesu navštěvují soukromé školy.

¹³⁷ Viz *Ibidem.*, s. 207, tabulka

¹³⁸ *Ibidem.*, s. 212, tabulka

¹³⁹ *Ibidem.*, s. 214

¹⁴⁰ *Ibidem.*, s. 215

¹⁴¹ *Ibidem.*, s. 221

¹⁴² *Ibidem.*, s. 227

Černoši mají naopak nižší šance z důvodu, že studují především na státních základních a středních školách.

Tento protiklad v rasovém zastoupení ve školních zařízeních všech tří stupňů ukazuje na to, že stát, který studentům státních škol poskytuje vzdělání nižší kvality (většina z nich jsou černoši) nakonec snižuje šance těchto studentů, aby se dostali na státní vysoké školy, které jsou naopak vyšší kvality (než vysoké školy soukromé). (...) Brazilský stát, ať už vědomě, či nikoliv, takto jenom aktivně upevňuje sociální a rasové nerovnosti přítomné v brazilské společnosti.¹⁴³

4.7. Trh práce

Na trhu práce jsou černé ženy stále diskriminovány z hlediska pohlaví a rasy. Zastávají ty nejhorší práce, mají nejmenší platy a častokrát pracují načerno, tudíž nemají nárok na jakékoliv sociální zabezpečení a následně na důchod.¹⁴⁴

Podle poslední publikace LAESERu o rasových a genderových nerovnostech na trhu práce byly v srpnu 2013 platy černých žen o 139,2% menší než platy bílých mužů (pro srovnání bílé ženy vydělávají o 23,7% více než černí muži).

Rozmezí průměrného platu obyvatel dle barvy pleti a pohlaví v období od srpna 2012 do srpna 2013 (v R\$)		
	Nejnižší hodnota	Nejvyšší hodnota
Bílí muži	2.634,31	2.724,16
Bílé ženy	1.857,46	1.982,19
Černí muži	1.490,20	1.534,79
Černé ženy	1.071,22	1.125,36

Viz http://www.laeser.ie.ufrj.br/PT/tempo%20em%20curso/TEC_Outubro%202013.pdf, s. 9

¹⁴³ „Esta inversão ocorrida em termos da composição de cor ou raça nos estabelecimentos dos três níveis de ensino expressa que o Estado, ao oferecer escolas de mais baixa qualidade no ensino fundamental e médio aos alunos que frequentam os estabelecimentos públicos (a maioria formada por pretos & pardos), termina por reduzir as chances de acesso destes jovens as instituições públicas de ensino superior, estas de melhor qualidade.

(...)o Estado brasileiro, de forma inconsciente ou não, tão somente reforça de maneira ativa as desigualdades sociais e raciais presentes na sociedade brasileira.“

Ibidem, s. 235

¹⁴⁴ IPEA. Retrato das Desigualdades Gênero e Raça, s. 16

U černých žen je přítomna nejvyšší míra nezaměstnanosti v porovnání s ostatními skupinami.

Rozmezí míry nezaměstnanosti obyvatel dle barvy pleti a pohlaví v období od srpna 2012 do srpna 2013 (v % z celkové PEA)		
	Nejnižší hodnota	Nejvyšší hodnota
Bílí muži	3,4	4,5
Bílé ženy	5,0	6,3
Černí muži	4,5	5,4
Černé ženy	6,3	8,4

Viz http://www.laeser.ie.ufrj.br/PT/tempo%20em%20curso/TEC_Outubro%202013.pdf, s. 9

V porovnání s ostatními skupinami černé ženy mají nejnižší platy nehledě na délku studia, jak dokazuje následující tabulka:

Průměrný plat PEA podle délky studia, Brazílie, srpen 2013 (v R\$)					
délka vzdělání	0 - 1 rok	1 - 3 roky	4 - 7 let	8 - 10 let	11 a více let
Bílí muži	1.203,23	1.246,97	1.374,78	1.448,06	3.310,39
Bílé ženy	734,39	711,66	848,83	907,83	2.253,13
Černí muži	953,04	1.018,05	1.141,82	1.210,20	1.901,14
Černé ženy	662,52	677,46	762,79	835,18	1.361,37

Zdroj: <http://www.laeser.ie.ufrj.br/PT/tempo%20em%20curso/TEC%202012-11.pdf>

Černé ženy tvoří většinu domácích pracovnic (služek) v Brazílii. Podle Creuzy Marii Oliveiry, prezidentky národní federace domácích pracovnic (Fenatrad) dnešní práce v domácnosti vychází z doby otroctví. I po oficiálním zrušení otroctví v roce 1888 domácí práce byly dále vykonávány především černými ženami, a tak se děje i v současnosti.¹⁴⁵ K tomu většina služek v dnešní době pracuje načerno, tedy bez podepsaného „průkazu zaměstnání a sociálního zabezpečení“ (*Carteira de Trabalho e Previdência Social*). Tento dokument je podle zákona povinný pro každého, kdo poskytuje profesionální služby v zemi. Pracovníkovi zajišťuje zaměstnanecké výhody jako je pojištění pro případ nezaměstnanosti, sociální dávky apod.¹⁴⁶

¹⁴⁵ GOMES, Mara. "Folha De S.Paulo." *Folha Online*. Blogueiras Negras,. [online]. [cit. 2013-11-18], Dostupné z: <http://www1.folha.uol.com.br/opinioao/1253293-creuza-maria-oliveira-uma-reparacao-historica.shtml>

¹⁴⁶ "Carteira De Trabalho." *Wikipedia Enciclopedia livre*. N.p., n.d., [online]. [cit. 2013-11-18], Dostupné z: http://pt.wikipedia.org/wiki/Carteira_de_trabalho

4.8. Zdravotnictví

Černá populace vyžaduje zvláštní přístup v určitých oblastech zdravotnictví. Zvýšený výskyt některých zdravotních potíží u ní může být dán geneticky (srpkovitá anemie, arteriální hypertenze, diabetes mellitus...), nebo sociálními podmínkami (podvýživa, vysoká dětská a mateřská úmrtnost, SPN/AIDS, nemoci z povolání, mentální porucha a drogová závislost). Tyto zdravotní problémy se přirozeně vyskytují i u bílé populace, nicméně černošská populace má v oblasti zdravotní péče horší podmínky kvůli odlišnému historickému kontextu, který vyplývá z rasismu.¹⁴⁷ Tyto nemoci lze nazývat rasově-etnické. Další újmy na zdraví mohou být zapříčiněné špatnými životními podmínkami způsobenými chudobou či nedbalým zdravotnickým přístupem, jako např. vyšší výskyt sterilizace žen a hysterektomie.¹⁴⁸

Podle ústavy z roku 1988 „mají na zdraví právo všichni občané a stát má povinnost zajistit prostřednictvím sociální a ekonomické politiky snížení rizika nemocí a ostatních zdravotních potíží, stejně jako zajištění univerzálního a rovnocenného přístupu k službám, které garantují podporu, ochranu a obnovu zdraví.“¹⁴⁹

Výsledky statistik LAESERu a ekonomického institutu Univerzity v Riu de Janeiru však ukazují výrazné asymetrie mezi bílým a černým obyvatelstvem. LAESER zkoumal výsledky v následujících oblastech: vlastní hodnocení zdravotního stavu, výskyt chronických chorob, fyzická mobilita, přístup ke zdravotnímu systému, počet zdravotních prohlídek, míra pokrytí zdravotnického systému aj.¹⁵⁰ Výsledky potvrzují rasové nerovnosti. Další výsledky týkající se převážně zdraví žen zohledňují sexuální a reprodukční zdraví. Zkoumá se plodnost, sexuální chování, preventivní prohlídky apod. U černých žen je stále vyšší míra porodnosti než u bílých žen a vyšší počet nezletilých matek v porovnání s běloškami.¹⁵¹ Dalším často diskutovaným tématem jsou preventivní mamografie, kterým se černé ženy taktéž podrobují v mnohem menší míře než ženy bílé, nebo počet prenatalních prohlídek. 71% bělošek prošlo 7 a více prenatalními prohlídkami. U černošek to bylo pouze 42,6%. Bílé ženy taktéž mívají lepší předporodní servis. U černých žen byla taktéž zaznamenána vyšší mateřská úmrtnost než

¹⁴⁷ WERNECK, Jurema. Cadernos Criola: Saude da Mulher Negra. Dostupné z:

<http://bvmsms.saude.gov.br/bvs/exposicoes/sociedade/publicacoes/criola/Cadernos%20Criola%20Sa%FAde%20da%20Mulher%20Negra.pdf> s. 13

¹⁴⁸ WERNECK, Jurema. Cadernos Criola: Saude da Mulher Negra., s. 19

¹⁴⁹ “A saúde é direito de todos e dever do Estado, garantido mediante políticas sociais e econômicas que visem a redução do risco de doença e de outros agravos e ao acesso universal e igualitário às ações e serviços para sua promoção, proteção e recuperação” *Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*, [online]., s. 76

¹⁵⁰ Ibidem, s. 40

¹⁵¹ Ibidem, s. 118

u žen bílých.¹⁵² Předpokládaná délka života černošek je stále nižší, než průměrná délka života bílých žen.

Tyto rozdíly jsou dány především horším přístupem ke zdravotním službám, vzdělání a infrastrukturním službám (zásobování vodou, kanalizace). K důsledkům patří vyšší úmrtnost způsobená vnějšími vlivy (vraždy a nehody), jimž jsou černoši vystaveni ve vyšší míře než běloši.¹⁵³

¹⁵² Ibidem, s. 121

¹⁵³ IPEA. Retrato das Desigualdades Gênero e Raça, s. 5

5. ŘEŠENÍ STÁVAJÍCÍ DISKRIMINACE

5.4. Legislativní rámec afirmativních akcí

Jako historického předchůdce dnešních zákonů, které mají zajistit rovnost obyvatelstva z hlediska rasového složení, můžeme brát již slavný Zlatý zákon (*a Lei Aurea*), který nechala vydat princezna Isabela 13. května 1888, a který znamenal oficiální zrušení otrokářského režimu. Další významné zákony, které rozšířily práva afrobrazilců, byly zákon Afonsa Arinose (*a Lei Afonso Arinos*) z roku 1951, státní ústava z roku 1988, zákon Caó (*a Lei Caó*) z roku 1989 a zákon č. 9.459, který definuje zločiny a urážky vycházející z rasového předsudku.¹⁵⁴

5.4.2. Zákon č. 10.639/2003

V roce 2003 byl schválen zákon č. 10.639/03, který měl upravit zákon číslo 9.394/96 („Směrnice a základy národního vzdělávání“), a který vyžaduje, aby byla na všech základních školách vyučována africká a afrobrazilská historie a kultura.¹⁵⁵

Tento krok je jedním z těch, které mají zajistit odškodnění potomků afrických černochů za psychologické, materiální, sociologické, politické a vzdělávací újmy, které jim byly způsobeny jak v době kolonialismu, tak i po něm, během *branqueamento*. V této době jenom mocní měli možnost ovlivňovat podobu politiky. Tato opatření by měla být učiněna v rámci boje proti rasismu a všem druhům diskriminace.¹⁵⁶

5.4.3. „Ustanovení o rasové rovnosti“

„Ustanovení o rasové rovnosti“ (*o Estatuto da Igualdade Racial*) neboli zákon 12.288 zahrnuje soubor akcí a opatření, která mají zajistit afrobrazilským občanům rovnocenný přístup ke zdravotnickému systému, vzdělání, kultuře, pozemkům, bydlení, práci a

¹⁵⁴ Brazílie. Estatuto da Igualdade Racial. In: Dostupné z:

http://www.cedine.rj.gov.br/files/legisla/federais/Estatuto_da_Igualdade_Racial_Novo.pdf, s. 3

¹⁵⁵ Brazílie. Posudek k zákonu 10.639/2003. In: Dostupné z:

http://lei10639.ceaprij.org.br/DiretorF_parecer3_2004_resolucao1_04.pdf, s. 341

¹⁵⁶ “...danos psicológicos, materiais, sociais, políticos e educacionais sofridos sob o regime escravista, bem como em virtude das políticas explícitas ou tácitas de branqueamento da população, de manutenção de privilégios exclusivos para grupos com poder de governar e de influir na formulação de políticas, no pós - abolição. Visa também a que tais medidas se concretizem em iniciativas de combate ao racismo e a toda sorte de discriminações.” Ibidem, s. 343

komunikačním prostředkům. Tyto sekce obsahují témata, jako je legalizace afrobrazilských kultů a náboženských zvyků, základní práva černých žen, systém rasových kvót, které mají redukovat rasové nerovnosti v rámci školského systému, získání práv *quilomb* na jejich pozemky, valorizace kulturního afrobrazilského dědictví prostřednictvím zavedení již výše zmíněné výuky afrobrazilské a africké kultury a historie do rozvrhů státních i soukromých základních a středních škol.¹⁵⁷

Tento zákon zavádí i nový Národní systém na podporu rasové rovnosti (SINAPIR). Součástí jeho programu je soubor státních politik a služeb, které mají snížit etnické nerovnosti v zemi. Na SINAPIRu se podílí nejenom federální distrikt, ale i jednotlivé státy a okresy. SINAPIR vypracoval Národní plán na obranu rasové rovnosti (*Plano Nacional de Promoção da Igualdade Racial* - PLANAPIR) a v jeho kompetenci je mimo jiné i organizace národních konferencí na obranu rasové rovnosti (*Conferências Nacionais da Igualdade Racial* - CONAPIR).¹⁵⁸

Rovněž byl v rámci Ustanovení vypracován národní plán na podporu rasové rovnosti, který obsahuje cíle, principy a směrnice pro naplnění národní politiky na podporu rasové rovnosti (*Política Nacional de Promoção da Igualdade Racial* - PNPIR).¹⁵⁹

Zákon 12.288 dále ustanovuje vznik kanceláří veřejných ochránců práv na obranu rasové rovnosti, v jejichž kompetenci je přijímání a vyšetřování obvinění z rasové diskriminace.¹⁶⁰

Zmínku o černých ženách najdeme už v úvodním ustanovení tohoto zákona:

„Pro účely tohoto zákona platí následující: (...) nerovnost na základě pohlaví a rasy: existující asymetrie v rámci společnosti, která stupňuje sociální rozdíly mezi černými a ženami a dalšími segmenty společnosti.“¹⁶¹

Dále pak jsou černé ženy zmiňovány v dalších dvou paragrafech. Pátý paragraf ustanovuje pozitivní opatření pro černé ženy v přístupu k úvěru na „malou výrobu“.¹⁶²

¹⁵⁷ *Guia de Implementacao do Estatuto da Igualdade Racial*. 2013. <http://www.seppir.gov.br/arquivos-pdf/guia-de-implementacao-do-estatuto-pdf>, s. 11

¹⁵⁸ *Ibidem*, s. 23

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 23

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 23

¹⁶¹ „Para efeito deste Estatuto, considera-se (...) desigualdade de gênero e raça: assimetria existente no âmbito da sociedade que acentua a distância social entre mulheres negras e os demais segmentos sociais“ Zákon č. 12.288. In: 2010. Dostupné z: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2007-2010/2010/Lei/L12288.htm

Následně ve „výlučném“ paragrafu ustanovuje fyzickou, psychickou, sociální a právní pomoc černým ženám, pokud se stanou oběťmi násilí.¹⁶³

5.4.4. Zákon č. 3.708/2001 a zákon č. 12.711/2012

Prvním zákonem, který ustanovil rasové kvóty, byl zákon č. 3.708/2001. Tento zákon se týkal pouze dvou univerzit ve státě Rio de Janeiro: Univerzity státu Ria de Janeiro (*a Universidade do Estado do Rio de Janeiro*) a Státní univerzity v Norte Fluminense (*a Universidade Estadual Norte Fluminense*). AfroBrazilcům mělo být přiděleno alespoň 40% z volných míst.

Zákon č. 12.711/2012, týkající se rasových a sociálních kvót, byl vydán 30. srpna 2012. Podle tohoto zákona musí všechny státní vysoké školy v rámci každého přijímacího řízení vyhradit 50% z volných míst pro studenty, kteří absolvovali celé středoškolské vzdělání na státních školách. Na 50% z tohoto počtu mají nárok studenti, jejichž rodinný příjem se rovná, nebo je nižší než jeden a půl minimálního platu. Polovina z těchto 50% musí být přidělena takovému počtu černochů a indiánů, který se bude procentuálně rovnat jejich zastoupení v rámci konkrétního státu federace podle dat z posledního sčítání lidu IBGE.¹⁶⁴

5.4.5. Ústavní změna 72/2013

Tato ústavní změna, známá taktéž jako „Návrh ústavní změny pro domácí pracovnice“ (*a PEC¹⁶⁵ das domésticas*) je soubor ústavních práv, která mají zlepšit pracovní podmínky domácích pracovnic. Většina žen pracujících jako domácí pomocnice/služky jsou černé ženy. Brazílie je zemí s nejvyšším počtem pracujících v této oblasti. „Podporovat zhodnocení domácích prací znamená tedy podporovat zhodnocení velkého počtu černých žen na trhu práce.“¹⁶⁶ V rámci nové ústavní změny má být pracovním zajištěna finanční náhrada v případě bezdůvodného propuštění, podpora v nezaměstnanosti, minimální plat, ochrana mzdy, příplatek za práci během noci, rodinné přídavky, pracovní doba maximálně osm hodin

¹⁶² *Guia de Implementacao do Estatuto da Igualdade Racial*, s.9

¹⁶³ *Ibidem*, s. 12

¹⁶⁴ Brazílie. Diário Oficial da União. In: Dostupné z: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2012/lei/l12711.htm

¹⁶⁵ V portugalské „Proposta de Emenda Constitucional“

¹⁶⁶ „Promover a valorização do trabalho doméstico, portanto, é promover a valorização de um expressivo contingente de mulheres negras no mercado de trabalho.“ *Guia de Implementação do Estatuto da Igualdade Racial*, s. 60

denně a čtyřicet čtyři hodin týdně, právo na placené přesčasy, dodržování hygienických norem, ochrana zdraví a bezpečnost při práci, zajištění jeslí, či školky dětem mladším pěti let, pojištění pro případ úrazu v práci, zákaz práce během noci, zákaz diskriminace postižených osob a zákaz práce osobám mladším šestnácti let.¹⁶⁷

5.5. Kancelář prezidentského úřadu pro podporu rasové rovnosti

Kancelář prezidentského úřadu na podporu rasové rovnosti (*A Secretaria de Políticas de Promoção da Igualdade Racial da Presidência da República – SEPPIR*) je jedním z orgánů výkonné moci v Brazílii. Vznikl 23. března 2003. SEPPIR má tyto cíle:

- formulace, koordinace a stanovení politiky na podporu rasové rovnosti;
- formulace, koordinace a zhodnocení veřejné politiky, které mají podporovat rovnost a chránit lidská práva jedinců, především černochů, kteří jsou rasově a jinak diskriminováni;
- stanovení, podpora a sledování programů spolupráce s národními a mezinárodními organismy, veřejnými i soukromými, které podporují rasovou rovnost;
- koordinace a sledování vládních průřezových politik týkajících se rasové rovnosti;
- plánování, koordinace a zhodnocení Národního programu afirmativních akcí;
- sledování naplnění afirmativních politik¹⁶⁸ v zákonodárství a definování veřejných akcí, které si kladou za cíl dodržování dohod či smluv, jež se týkají podpory rasové rovnosti a boje proti rasové či etnické diskriminaci.¹⁶⁹

V roce 2012 SEPPIR vypracovala společně se sekretariátem politik pro ženy (SPM) Akční plán na integraci černých žen (*o Plano de Ação Integrada para as Mulheres Negras*). SEPPIR taktéž organizovala cenu „Černé ženy vyprávějí svůj příběh“. Jednalo se o konkurz esejů a statí na téma historie a život černých žen při budování Brazílie. Cílem tohoto projektu bylo podpořit upevnění národní politiky pro ženy (*a Política Nacional para as Mulheres*) a také podpořit literární produkci na téma historie a život černých žen při budování Brazílie.

¹⁶⁷ Portál ministerstva práce. [online]. [cit. 2013-11-28]. Dostupné z:

http://portal.mte.gov.br/trab_domestico/emenda-constitucional-n-72/

¹⁶⁸ Afirmativní akce souvisí s pojmy rovné příležitosti a nediskriminace. Jejich cílem je překonat účinky předchozí diskriminace tím, že se umožní, aby diskriminovaný jednotlivec nebo skupina osob mohla soutěžit s favorizovanou skupinou za stejných podmínek nebo, což je spornější -, aby byla rovnost zajištěna přímo ("rovný výsledek"). Afirmativní akce: současné postoje soudů (Mezinárodní organizace práce - MOP) *Jane Hodges-Aeberhard*

¹⁶⁹ SEPPIR. Secretaria de Políticas de Promoção da Igualdade Racial., <http://www.seppir.gov.br/sobre>

V témže roce SEPPIR společně s Národní školou veřejné správy (*a Escola Nacional de Administração Pública – ENAP*) prostřednictvím Meziřezortního programu pro rovnost na základě pohlaví a rasy (*o Programa Interagencial para Igualdade de Gênero e Raça*) povolila vypracování čtyř případových studií, které jsou součástí databáze ENAPu. Jedná se o důležitý vzdělávací produkt, který se bude používat v rámci školících kurzů pro instruktory v oblasti veřejné správy a který se zaměřuje na začlenění témat pohlaví a rasy do vzdělání veřejných správců.¹⁷⁰

5.6. Nestátní neziskové organizace

Dvěma největšími a nejznámějšími neziskovými organizacemi, které v dnešní době podporují černé ženy v Brazílii, jsou organizace *Geledês – Instituto da Mulher Negra* ze São Paula a organizace *Criola* z Ria de Janeiro.

5.3.1. Geledês – Institut černé ženy

Jedná se o občanské sdružení, které vzniklo v roce 1988. Původně byla Geledês tajná náboženská skupina iorubských¹⁷¹ žen. Sdružení se snaží bojovat za práva žen a černochů, jelikož podle něj tyto dva segmenty společnosti trpí znevýhodněním a diskriminací v přístupu k sociálním příležitostem kvůli sexismu a rasismu existujícímu v brazilské společnosti. Taktéž se staví proti dalším typům diskriminace, jako je homofobie, proti předsudkům na základě regionální příslušnosti, vyznání, nebo společenské třídy. Hlavními oblastmi jejich politické a sociální činnosti jsou rasové a genderové otázky a jejich důsledky v lidských právech, vzdělání, zdraví, komunikaci, na trhu práce, v průzkumech a ve veřejné politice. V rámci všech těchto témat Geledês rozvíjí projekty, a to buď sám, nebo ve spolupráci s jinými organizacemi.¹⁷²

V rasové otázce se Geledês připojuje k boji černošského hnutí za účinný trestní postih a brání afirmativní opatření v nejrůznějších oblastech veřejné politiky. V otázce genderu bojuje proti domácímu a sexuálnímu násilí vůči ženám, za to, aby měly ženy stejné šance na

¹⁷⁰ PRESTAÇÃO DE CONTAS ORDINÁRIA ANUAL RELATÓRIO DE GESTÃO DO EXERCÍCIO DE 2012. In: 2012. Dostupné z: <http://www.portaldaigualdade.gov.br/relatorios-de-gestao/2012/2012>, s. 25

¹⁷¹ „Iorubové“ byl název, který od portugalských kolonizátorů dostaly kmeny žijící mezi jihovýchodem Nigérie a jihovýchodem Beninu. Jednalo se o království jako např. Queto, Egba, Oiô a Ijexá. Viz *Uma história do negro no Brasil*, s. 26

¹⁷² Geledes - Instituto da Mulher Negra. [online]. [cit. 2013-11-28]., Dostupné z: <http://www.geledes.org.br/geledes>

pracovním trhu jako muži, za dekriminizaci potratu a proti stigmatizaci a stereotypizaci žen ve sdělovacích prostředcích. Poskytuje školení v oblasti „komunikace, média a veřejná obhajoba“¹⁷³. V této oblasti Geledês poskytuje školení například pro tzv. lidové veřejné žalobkyně (*Promotoras Legais Populares*). Tyto ženy pomáhají řešit dennodenní právní problémy žen dané oblasti. Geledês na tomto projektu spolupracoval s Univerzitou města São Paulo (*UNICID – Universidade da Cidade de São Paulo*), která poskytla počítačové místnosti, technologickou podporu a televizní studio.¹⁷⁴

Geledês se angažuje i ve zdravotní politice. Spolupracuje s dalšími neziskovými nestátními organizacemi a sociálními hnutími. Snaží se zasahovat do veřejné politiky v oblasti zdraví takovým způsobem, aby potřeby a zájmy černé populace – a především černých žen – byly včleněny do Národního zdravotního plánu černošské populace (*o Plano Nacional de Saúde da População Negra*). Tento státní plán se zabývá tím, jak socioekonomické a genetické podmínky nebo životní prostředí zvyšují mortalitu a morbiditu u černošského obyvatelstva. Dalším projektem, na kterém Geledês spolupracuje s *Conectas Direitos Humanos*, je projekt Právo na zdraví černé ženy (*o Direito à Saude da Mulher Negra*). Hlavním cílem tohoto programu je zajistit černým ženám slušnou zdravotní péči. Tento projekt je podporován EU.¹⁷⁵

Geledês taktéž organizuje školení, která pomáhají černým ženám obstát na trhu práce, kde bývají diskriminovány. Tento projekt má zvýšit kvalifikaci černých žen v oblasti služeb. Například nabízí kurz pro hotelové a nemocniční pokojské.¹⁷⁶

¹⁷³ „Advocacy“ neboli „veřejná obhajoba“ je „proces, který obsahuje soubor promyšlených aktivit, jejichž cílem je upozornit na existenci určitého problému, získat zájem společnosti (včetně těch skupin, které nejsou přímo postiženy) a v nejlepším případě i její podporu pro konkrétní návrhy, jak problém vyřešit (např. změnou zákona).“ GLOPOLIS. *Jak ovlivnit politiku v České republice a Evropské unii?: Manuál pro nevládní neziskové organizace*. 2008., Dostupné z: <http://glopolis.org/cs/publikace/>, s. 15

¹⁷⁴ Geledes - Instituto da Mulher Negra. [online]. [cit. 2013-11-28]., Dostupné z: <http://www.geledes.org.br/geledes>

¹⁷⁵ Ibidem

¹⁷⁶ Ibidem

5.3.2. Criola

Criola je nezisková organizace, která vznikla v roce 1992. Účinkuje v následujících oblastech: zdraví, lidská práva, politická činnost a diskuse a reprezentace černých žen.

V oblasti zdraví se Criola snaží ovlivňovat veřejnou politiku ve prospěch černošské populace. Realizuje projekty, které se zaměřují na nejčastější zdravotní problémy černochů se zvláštním zřetelem na ty, které postihují speciálně černé ženy. Podporuje dodržování práva na ochranu zdraví. Ve zdravotní oblasti realizuje například programy zaměřené na problematiku HIV/AIDS, sociální kontrolu rovného přístupu ve zdravotnictví, nebo pořádá školení pro zdravotní pracovníky.¹⁷⁷

V oblasti lidských práv organizuje Criola taktéž několik programů: „Multiverzita Criola“, „Umění a prostředí“, „Gender a rasa v hip hopu“, „Yalodê – černé dívky a svět informatiky“ nebo „Fond na podporu černých žen v řemeslech“.¹⁷⁸

„Multiverzita Criola“ je vzdělávací program v oblastech antirasismu a feminismu určený pro černé ženy. Program „Umění a prostředí“ pomáhá se zařazováním černých žen na pracovní trh skrze formování sdružení a svazů pracovníků. Projekt „Gender a rasa v hip hopu“ se snaží o socioekonomickou a politickou nezávislost černých dívek v hip hopovém hnutí. Program Yalodê je kurzem, ve kterém se dívky učí opravovat počítače. „Fond na podporu černých žen v řemeslu“ je mikropůjčkovým programem, který podporuje rozvoj afrobrazílské řemeslné výroby.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Criola. [online]. [cit. 2013-11-28]. Dostupné z: http://www.criola.org.br/areas_atuacao.htm

¹⁷⁸ Ibidem

¹⁷⁹ Ibidem

6. ZÁVĚR

Ve své práci jsem se zabývala rolí černých žen v brazilské společnosti. Mým cílem bylo dokázat, že černé ženy se nachází na nejnižším stupínku brazilské společnosti a popsat historické příčiny těchto diskriminací. V první části jsem se zabývala především historií otroctví a rolemi, které příslušely černým otrokyním. Otroctví zásadně ovlivnilo podobu dnešní brazilské společnosti. V této části jsem taktéž chtěla popsat sociokulturní vliv černých žen. Jelikož černošky žily v domech svých pánů, často ve velké míře ovlivňovaly život rodiny, u které žily, nehledě na vztahy, ke kterým docházelo mezi černoškami a jejich pány.

Dále jsem se pokusila vysvětlit současnou sociální pozici černošek skrze přístup křížení diskriminací. Věnovala jsem se především mezirasovým vztahům, jelikož ty měly na pozici černošek a sociální strukturu celé brazilské společnosti velký vliv. V této části jsem se pokusila nastínit i utváření rasové identity u silně rasově smíšených společností jako je ta brazilská. Musela jsem se zamyslet, na čem závisí rasová autoidentifikace a kdo je vlastně dnes v Brazílii vnímán jako „černá žena“. V této části jsem se pokusila nastínit vysokou míru subjektivity a proměnlivosti rasové (auto)klasifikace.

V další části jsem se věnovala statistikám, které měly má tvrzení potvrdit. Snažila jsem se používat nejaktuálnější statistiky. Při hledání statistik jsem si všimla, že hledisko rasy se donedávna objevovalo pouze na úrovni makrodat, tedy ve smyslu rasového složení populace jako jedné z charakteristik brazilského státu. Teprve nedávno se začaly objevovat soubory statistik, zaměřené na rasové asymetrie – především na pracovním trhu – a na mezirasové vztahy. Tento posun může být přisuzován silící aktivitě černošského hnutí, v rámci něhož se za posledních cca 40 let, výrazně artikuloval i hlas černošských feministek, které se zaměřují na specifika marginalizace černých žen a na jejich řešení.

K výběru tématu mě přiměla vlastní zkušenost z Brazílie, kterou jsem získala během svého ročního výměnného pobytu. Brzy jsem si všimla, že většina černých služek, s kterými jsem byla v dennodenním kontaktu, byly černošky, nebo mulatky. Stejně jako vrátní, školníci, řidiči autobusů, čističi bot nebo děti, které prodávaly bombóny na ulici, byli většinou lidé černé barvy pleti. Během svého pobytu jsem navštěvovala dvě gymnázia, obě z nich byla soukromá. Na prvním z nich se mnou ve třídě byli pouze studenti bílé barvy pleti. Na druhém gymnáziu jsme měli ve třídě jednu mulatku. Naproti tomu před budovami méně prestižnějších škol bylo vidět, že rasové zastoupení studentů mnohem více koresponduje s rasovým složením země.

To ve mně vzbudilo potřebu ptát se, proč v zemi, která je ve světě známá svojí „rasovou demokracií“, stále existují očividné rasové nerovnosti. Záměrem mé práce nebylo rozdělit Brazilce na černochoy a bělochoy, potomky otroků a potomky pánů, nebo jakkoliv jinak zjednodušit mezirasové vztahy v brazilské společnosti, ale naopak pokusit se popsat jejich komplexitu se speciálním zřetelem na vliv těchto vztahů na pozici černých žen v této společnosti.

Použitá literatura:

1. SHUMAHER, Shuma; VITAL BRAZIL, Érico. *Mulheres Negras do Brasil*. Rio de Janeiro: Senac Nacional, 2007, 496 s. ISBN 978-857-4582-252
2. KLÍMA, Jan. *Dějiny Brazílie*. Vyd. 2., dopl. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 505 s. Dějiny států (Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 978-807-4221-071
3. KŘÍŽOVÁ, Markéta. *Otroctví v Novém světě od 15. Do 19. století*. Vyd. 1. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2013, 384 s. ISBN 978-80-7422-236-8.
4. BASTIDE, Roger. *Bahijské kandomble: nagojský rituál*. Vyd. 1. Překlad Vladimíra Daňková. Praha: Argo, 2003, 356 s. Capricorn, sv. 12. ISBN 80-720-3494-4.

Elektronické zdroje:

5. FREYRE, Gilberto. *Casa-Grande & Senzala*. Globo Editora, Rio de Janeiro, 1998, cap. IV, 48^a edição, Dostupné z: http://media.wix.com/.../6cece9_b21bee7181f43ba382c4ddec8b3b12db.pdf
6. PESSOA DE CASTRO, Yedda. A influência das línguas africanas no português brasileiro. Dostupné z: <http://www.educacao.salvador.ba.gov.br/documentos/linguas-africanas.pdf>
7. *Velký sociologický slovník: I. svazek A-O*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 747 s. ISBN 80-718-4164-1.
8. *Velký sociologický slovník: II. svazek P-Z*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s.749-1627. ISBN 80-718-4310-5.
9. MALACHIAS, Rosangela. *Cabelo bom. Cabelo ruim*. [online]. Sao Paulo, 2007. ISBN 978-85-296-0082-6. Dostupné z: [http://www.usp.br/neinb/livros/vol\(4\).pdf](http://www.usp.br/neinb/livros/vol(4).pdf)
10. GOMES, Mara. *Por que um feminismo negro?*. [online]. Dostupné z: <http://blogueirasnegras.org/2013/06/13/feminismo-negro/>
11. DUARTE, Rabeca Oliveira. *Mulher negra e interseccionalidades: Uma proposta de análise política das identidades para o feminismo negro.*, Dostupné z: <http://www.slideshare.net/observatorionegro/mulher-negra-e-interseccionalidades>
12. CARNEIRO, Sueli. *Enegrecer o feminismo*. [online]. Dostupné z: <http://www.unifem.org.br/sites/700/710/00000690.pdf>

13. DAVIS, Kathy. *Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful*. [online]. Dostupné z: http://www.kathydavis.info/articles/Intersectionality_as_buzzword.pdf
14. KENNEDY, Randall. *Racial Passing*. [online]. Dostupné z: <http://moritzlaw.osu.edu/lawjournal/issues/volume62/number3/kennedy>
15. WRIGHT, Lawrence. *One drop of blood.*, [online]. Dostupné z: <http://www.afn.org/~dks/race/wright.html>
16. PESSOA DE CASTRO, Yedda. *A influência das línguas africanas no português brasileiro*. [online]. Dostupné z: <http://www.educacao.salvador.ba.gov.br/documentos/linguas-africanas.pdf>
17. *Relatório Anual das Desigualdades Raciais no Brasil; 2009-2010*, [online]. Dostupné z: http://www.palmares.gov.br/wp-content/uploads/2011/09/desigualdades_raciais_2009-2010.pdf
18. *Racismo Institucional: uma abordagem conceitual* [online]. Dostupné z: <http://www.seppir.gov.br/publicacoes/publicacoes-recentes/racismo-institucional>
19. IBGE. *Censo demográfico 2010: Características gerais da população, religião e pessoas com deficiência*. Dostupné z: http://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/94/cd_2010_religiao_deficiencia.pdf
20. IPEA. *Retrato das Desigualdades Gênero e Raca*. první. Dostupné z: <http://www.ipea.gov.br/retrato/pdf/primeiraedicao.pdf>
21. LAESER. *Tempo em Curso* [online]. Dostupné z: http://www.laeser.ie.ufrj.br/PT/tempo%20em%20curso/TEC_Outubro%202013.pdf
22. GOMES, Mara. "Folha De S.Paulo." *Folha Online*. Blogueiras Negras,. <http://www1.folha.uol.com.br/opiniaio/1253293-creuza-maria-oliveira-uma-reparacao-historica.shtml>
23. "Carteira De Trabalho." *Wikipedia Enciclopedia livre*. N.p., n.d., Dostupné z: [.http://pt.wikipedia.org/wiki/Carteira_de_trabalho](http://pt.wikipedia.org/wiki/Carteira_de_trabalho)
24. Brazílie. *Estatuto da Igualdade Racial*. In: Dostupné z: http://www.cedine.rj.gov.br/files/legisla/federais/Estatuto_da_Igualdade_Racial_Novo.pdf,
25. Brazílie. Posudek k zákonu 10.639/2003. In: Dostupné z: http://lei10639.ceaprij.org.br/DiretorF_parecer3_2004_resolucao1_04.pdf

26. *Guia de Implementacao do Estatuto da Igualdade Racial*.
2013.<http://www.seppir.gov.br/arquivos-pdf/guia-de-implementacao-do-estatuto-pdf>,
27. Zákon č. 12.288. In: 2010. Dostupné z:
http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2007-2010/2010/Lei/L12288.htm
28. Brazílie. *Diário Oficial da União*. In: Dostupné z:
http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2011-2014/2012/lei/112711.htm
29. GLOPOLIS. *Jak ovlivnit politiku v České republice a Evropské unii?: Manuál pro nevládní neziskové organizace*. 2008.
30. "ONG CRIOLA." *ONG CRIOLA*. N.p., n.d. Web. 28 Dec. 2013. Dostupné z:
http://www.criola.org.br/areas_atuacao.htm
31. "O Que Fazemos." *Geledés*. N.p., n.d. Web. 28 Dec. 2013. [online]. Dostupné z:
<http://www.geledes.org.br/geledes>
32. *An exploration of factors influencing multiracial/ multiethnic identity development: A qualitative investigation* [online]. Dostupné z:
http://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1018&context=caps_gradpsych_docproj
33. UOL Vestibular. [online]. Dostupné z:
<http://vestibular.uol.com.br/noticias/redacao/2013/05/03/ibge-usa-classificacao-de-cor-preta-grupo-negro-reune-pretos-e-pardos.htm>
34. Melnick, Meredith. "Passing as Black: How Biracial Americans Choose Identity | TIME.com." *Time*. Time, n.d. [online]., Dostupné z:
<http://healthland.time.com/2010/12/16/passing-as-black-how-biracial-americans-choose-identity/>

